

บทที่ 8 ความคิดทางการเมืองยุคโรมันเสื่อมอำนาจ

1. ความนำ

1.1 อาณาจักรโรมันเริ่มเสื่อมรัศมีแห่งความยิ่งใหญ่ลงในปลายศตวรรษที่ 5 และจากศตวรรษที่ 6 ถึงที่ 9 อาณาจักรซึ่งครั้งหนึ่งเคยรุ่งโรจน์ที่สุดในโลกตะวันตก จนเกือบได้รับการยกย่องให้เป็นจักรวรรดิที่ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของชนเผ่าติวตัน (Teutons) หรือเยอรมันโดยเด็ดขาด การเสื่อมสลายของอาณาจักรโรมันทำให้การปกครองในระบบรวมอำนาจส่วนกลาง (Centralization) ของตะวันตกสิ้นสุดลงไปด้วย ประเพณี และขนบธรรมเนียมความเชื่อถือต่าง ๆ ของผู้รุกรานเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมและอารยธรรม ซึ่งมีลักษณะผสมระหว่างกรีกกับโรมัน

1.2 ในระยะแห่งความสับสนวุ่นวายนี้ บารมีของคริสตศาสนาเริ่มมีมากขึ้น เพราะมีสิ่งจูงใจดึงดูดคนจำนวนมากซึ่งท้อแท้ต่อสภาวะแตกแยกและเสื่อมโทรมของสังคมและการเมืองในสมัยนั้น จอห์น บี มอร์รัลล์ (John B. Morrall) กล่าวว่า

เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ที่สิ่งที่แลเห็น ดูจะขัดแย้งกับความเป็นจริง แต่ก็เป็นการจริงคือ การที่สังคมพยายามที่จะก่อสร้างโครงการเมืองขึ้นบนรากฐานในกรอบแห่งศาสนา ในการกระทำเช่นนี้ ความคิดของชาวยุโรปตะวันตกเกี่ยวกับการเมืองเป็นไปในแนวที่แตกต่างจากสังคมมนุษยชาติแห่งอื่นอย่างเห็นได้ชัด¹

1.3 ในบทนี้จะบรรยายถึงทรรศนะความเชื่อทางการเมืองของพวกติวตัน, การพิพาทระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันการปกครองของรัฐ และศึกษาถึงความคิดทางการเมืองของเมธีการเมืองที่สำคัญของสมัยหลังความรุ่งเรืองของอาณาจักรโรมัน

2. ความคิดทางการเมืองของชนติวตัน

2.1 ชาวติวตันหรือเยอรมันผู้รุกรานและเข้ายึดครองอาณาจักรโรมันได้นำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองและสถาบันการปกครองใหม่ ๆ ที่แตกต่างจากปรัชญา โรมันเข้าสู่ดินแดนที่ตนยึดครองด้วย พวกติวตันนี้ให้ความสำคัญอย่างมากแก่อิสระภาพส่วนบุคคล และเน้นความสำคัญของ

¹ Morrall, *Political Thought in Medieval Times*, 10.

บุคคลโดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับรัฐ ความคิดแนวนี้นับเป็นลักษณะซึ่งแสดงออกถึงความภาคภูมิใจในการมีวิญญูณเป็นนักรบของพวกเขา การให้ความสำคัญแก่อิสรภาพส่วนบุคคลนั้นจะเห็นได้จากขบวนการยุติธรรมทางอาญา ผู้กระทำผิดจะไม่ได้รับการลงโทษโดยอำนาจบ้านเมือง แต่บุคคลที่เสียหายเป็นผู้ลงโทษด้วยตนเอง แม้กระทั่งในระยะหลังเมื่อรัฐเข้ามามีบทบาทในการลงโทษอาญาก็ใช้การเปรียบเทียบปรับเป็นเงินให้กับผู้เสียหายแทนการลงโทษกักกัน

2.2 การปกครองในระยะแรกของชนดิวิตันเป็นไปในรูปประชาธิปไตยจตุตงหมายของการปกครองเพื่อบุคคลมิใช่เพื่อรัฐ² การคัดเลือกกษัตริย์ผู้ปกครองเป็นสิทธิของเสรีชนทุกผู้ อย่างไรก็ตามมีแนวโน้มที่จะเป็นระบบสืบสันตติวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกษัตริย์ขึ้นครองบัลลังก์โดยการปราบดาภิเษก ชาวดิวิตันมีสภาประชาชน 2 ประเภทคือ

2.2.1 สภาแห่งชาติ (National Assembly) ประกอบด้วยเสรีชนทุกคนของเผ่าเลือกประธานสภาหนึ่งคน สภานี้ทำหน้าที่ตรวจสอบข้อเสนอที่สำคัญ ๆ และในบางครั้งปฏิบัติหน้าที่เป็นศาลตัดสินคดีสำคัญ ๆ สภาแห่งชาตินี้ในที่สุดถูกล้มไปในระยะเวลาอันสั้น เนื่องจากรูปการปกครองของชาวดิวิตันเปลี่ยนไปเป็นอำนาจไปอยู่ที่ส่วนกลางแบบระบอบราชาธิปไตย

2.2.2 สภาผู้แทนราษฎรส่วนท้องถิ่น (Local Representative Assemblies) คัดเลือกสมาชิกมาจากแต่ละกลุ่มหรือหมู่บ้าน (Cantons) ทำหน้าที่พิจารณาข้อเสนอเกี่ยวกับท้องถิ่น และทำหน้าที่พิเศษเป็นองค์กรตุลาการด้วย สภานี้ได้ปฏิบัติหน้าที่ทางศาลตลอดมาจนสิ้นยุคกลาง เมื่อมีการรื้อฟื้นกฎหมายโรมันขึ้นมาก่อตั้งระบบการศาลใหม่

2.3 ทรรศนะเกี่ยวกับกฎหมายของชนดิวิตันแตกต่างจากชาวโรมันอย่างเห็นได้ชัด ชาวโรมันแม้จะถูกปกครองโดยชาวดิวิตัน แต่ก็ยังได้รับสิทธิในการที่จะใช้กฎหมายเดิมของตนไม่ต้องใช้กฎหมายดิวิตันแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะชนดิวิตันมีความเชื่อว่า

สิทธิแห่งกฎหมายเป็นของบุคคลโดยเฉพาะ ไม่ใช่เพราะว่าเขาเป็นสมาชิกของรัฐ แต่เพราะว่าเขาคือบุคคล กฎหมายของเขาคือส่วนหนึ่งของตัวเขาซึ่งเขานำติดตัวไปด้วยในทุกหนทุกแห่ง และเขาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือสลัดทิ้งไปได้ ในทางตรงกันข้ามกับกฎหมายโรมันซึ่งใช้หลักดินแดนมีผลบังคับใช้ต่อทุก ๆ คนในอาณาจักร กฎหมายดิวิตันมีรากฐานมาจากบุคคล คนแต่ละคนมีสิทธิที่จะถูกพิจารณาตัดสินคดีสอดคล้องกับกฎหมายของเขา³

2.4 ในศตวรรษที่ 9 มีการเปลี่ยนแปลงหลักการเกี่ยวกับกฎหมายของพวกดิวิตัน เพราะ

² Wanlass, *Gottell's History of Political Thought*, 102.

³ *Ibid.*, 103.

อิทธิพลจากกฎหมายโรมัน และพวกคิวตันเองเริ่มหันมามีถิ่นที่อยู่เป็นหลักแหล่งไม่ร่อนเร่พเนจร ตั้งแต่ก่อน พวกนี้จึงเปลี่ยนหลักการหันมายอมรับหลักอาณาเขตในการบังคับใช้กฎหมาย และในที่สุดกฎหมายคิวตันก็ได้รับการลิขิตเป็นลายลักษณ์อักษรโดยนักนิติศาสตร์ชาวโรมัน

2.5 ในส่วนที่เกี่ยวกับรูปการปกครอง ความจำเป็นที่จะต้องรักษาอำนาจทางทหารให้มั่นคง เพื่อที่จะสามารถปกครองประชากรจำนวนมากและอาณาจักรที่กว้างใหญ่ไว้ได้ ผู้นำชาวคิวตันต้องเปลี่ยนรูปการปกครองไปเป็นระบบรวมอำนาจไว้ส่วนกลาง และมีลักษณะอำนาจนิยม (Authoritarian) มากขึ้น อย่างไรก็ตามแนวความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพและอิสรภาพของมนุษย์ของพวกคิวตันระยะต้นมีผลส่งเสริมและเสริมสร้างลักษณะของปัจเจกชนนิยม (Individualism) ในศตวรรษที่ 18 และ 19 อยู่มาก

3. การพิพาทระหว่างองค์การคริสต์กับองค์การปกครอง

3.1 ภายหลังจากที่ฝ่ายศาสนจักรเสนอแนวความคิดเห็นในการสถาปนาอาณาจักรคริสเตียนสากลขึ้น ความขัดแย้งระหว่างสถาบันทางศาสนากับสถาบันการปกครองทางโลกก็มีมากขึ้นเพราะสังคมคริสต์ เท่ากับถูกปกครองด้วยรัฐบาลสองรัฐบาลคือ รัฐบาลฝ่ายศาสนากับรัฐบาลของรัฐ ทั้งสองฝ่ายต่างมีจุดมุ่งที่จะปกครองสังคมแห่งมนุษยชาติเหมือนกัน และต่างก็มีจุดประสงค์ที่จะมีอำนาจและอิทธิพลเหนือประชาชนมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง กล่าวกันว่า การที่ฝ่ายศาสนาเข้ามามีบทบาทเกี่ยวกับเรื่องทางโลกมากขึ้นนั้น เป็นเพราะผลแห่งระบบศักดินา (Feudalism) ซึ่งทำให้ฝ่ายพระเจ้ามาอยู่เกี่ยวกับทางโลกในฐานะเป็นเจ้าของที่ดินหรือผู้ถือศักดินา⁴

3.2 ในการพิพาทกันนี้ ทั้งสองฝ่ายต่างวางเหตุผลสนับสนุนฝ่ายตนลงบน “ทฤษฎีสองดาบ (Theory of Two Swords)” ของสันตปาปาเจลาเซียสที่ 1 (Gelasius I) ซึ่งดำรงตำแหน่งประมุขแห่งคริสตศาสนาระหว่าง ค.ศ. 492-496 ทฤษฎีสองดาบนี้มีหลักการว่า พระเจ้าจะแบ่งอำนาจการปกครองออกเป็นสองฝ่ายคือ อำนาจปกครองทางโลกกับทางธรรมและมอบให้สถาบันศาสนาและสถาบันการปกครองของรัฐเป็นผู้ใช้อำนาจนี้ โดยกำหนดว่า สันตปาปาในฐานะประมุขของสถาบันศาสนามีอำนาจเหนือจักรพรรดิประมุขของสถาบันทางโลกในเรื่องเกี่ยวกับศาสนกิจและจักรพรรดิเหนือกว่าสันตปาปาในกิจกรรมเกี่ยวข้องกับทางโลก⁵

3.3 แนวความคิดที่สนับสนุนอำนาจของฝ่ายศาสนจักรให้เหนือกว่าฝ่ายอาณาจักรนั้น มาจากการขึ้นนำของสันตปาปาเกรกอรีที่ 7 (Gregory VII) ซึ่งถือว่า พระเจ้ามอบอำนาจการปกครองทั้งทางโลกและทางธรรมผ่านทางสันตปาปา แต่สันตปาปาไม่ต้องการใช้อำนาจทางโลกจึงมอบต่อให้กษัตริย์ เพราะฉะนั้น

⁴ Harmon, *Political Thought*, 115.

⁵ Ibid., 105.

การถือว่ารัฐและรัฐบาลเป็นสถาบันของพระเจ้า เป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์นี้ ทางฝ่ายศาสนาจักรสันตปาปาอ้างด้วยว่า เป็นเช่นนั้นได้เพราะรัฐได้รับมอบอำนาจมาจากพระเจ้าผ่านทางสันตปาปา รัฐที่ไม่ใช่รัฐคริสเตียนย่อมไม่ใช่สถาบันศักดิ์สิทธิ์ รัฐนอกศาสนาเป็นรัฐของมนุษย์คนบาป ดังนั้นการที่ผู้ปกครองจะอ้างอำนาจที่พระเจ้าให้ได้ต้องหมายความว่าผู้ปกครองนั้นยอมรับศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะยอมรับสันตปาปา สันตปาปาได้รับมอบอำนาจทั้งทางศาสนา และทางการปกครองจากพระเจ้า แต่สันตปาปาไม่ต้องการใช้อำนาจทางการปกครอง จึงมอบต่อให้กษัตริย์ ตามแนวคิดนี้การอ้างทฤษฎีเทวสิทธิ์สนับสนุนความชอบธรรมของอำนาจปกครองกระทำได้ที่ต่อเมื่อทางฝ่ายศาสนาให้การรับรองด้วย⁶

3.4 ส่วนผู้ที่สนับสนุนสถาบันปกครองของรัฐหรือฝ่ายฆราวาสนั้นพยายามชี้ให้เห็นตามทฤษฎีสองดาบของเจลาเซียสที่ 1 ว่า อำนาจแห่งการปกครองทางโลกและทางธรรมนั้นได้แบ่งแยกจากกันโดยเด็ดขาด ผู้ปกครองทางโลกอันได้แก่องค์จักรพรรดิและผู้ครองนครต่าง ๆ จึงมีความรับผิดชอบโดยตรงต่อพระเจ้า ฝ่ายวัดหรือสันตปาปาไม่ควรเข้ามาก้าวท้าวในเรื่องทางโลก อำนาจการปกครองทางโลกนั้นถูกจำกัดโดยระเบียบประเพณี และกฎหมายธรรมชาติเท่านั้น ทางฝ่ายศาสนาไม่มีสิทธิเกี่ยวข้องด้วยเลย

3.5 ฝ่ายที่สนับสนุนความเหนือกว่าของฝ่ายศาสนาส่วนใหญ่ได้แก่บรรดานักบวชคริสต์เอง พวกนี้นอกจากจะยึดถือแนวความคิดของเกรกอรีที่ 7 แล้ว ยังให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า ฝ่ายศาสนาเป็นฝ่ายที่รู้ซึ่งถึงกฎหมายธรรมชาติอันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นฝ่ายที่รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับการชำระล้างบาปของดวงวิญญาณ ตลอดจนการเปิดประตูแห่งสวรรค์ให้แก่มนุษยโลกรวมทั้งองค์จักรพรรดิด้วย ดังนั้นจึงควรมีอำนาจเหนือกว่า ควรที่จะสามารถควบคุมสถาบันทางโลก มีอำนาจถอดถอนหรือแต่งตั้งผู้ปกครองฝ่ายฆราวาส

4. จอห์นแห่งซัลส์เบอรี (John of Salisbury)

4.1 จอห์น (ค.ศ. 1120-1180) เป็นชาวอังกฤษโดยกำเนิด แต่ได้รับการศึกษาในฝรั่งเศส เมื่อจบการศึกษาได้ทำงานเป็นเลขานุการของอาร์คบิชอป ธอมัส เบ็คเก็ต (Thomas Backet) แห่งคานเตอร์เบอรี (Canterbury) ในตอนปลายแห่งชีวิตจอห์นได้เป็นบิชอปแห่งชาร์เตอร์ (Chartres) จนกระทั่งสิ้นชีวิต ผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้กับเขามากคือหนังสือเรื่อง *Policraticus* แนวความคิดจากหนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลมากในสมัยกลาง

4.2 จอห์นเป็นนักทฤษฎีการเมืองยุคกลางคนแรกที่ใช้ “ทฤษฎีองค์อินทรีย์ (Organic Analogy)” ในการบรรยายองค์ประกอบของประชาคมการเมือง⁷ เขาเปรียบเทียบว่ารัฐเปรียบ

⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *กัทธิเศรษฐกิจการเมือง*, 2.

⁷ Harmon, *Political Thought*, 121.

เสมือนร่างกายของมนุษย์ กษัตริย์เป็นเช่นศีรษะหรือส่วนสมอง ฝ่ายศาสนาเป็นดวงวิญญาณ ทหารเป็นมือ ข้าราชการฝ่ายคลังเสมือนกับกระเพาะอาหาร สมาชิกสภาฯ เป็นจิตใจ ผู้พิพากษา และข้าราชการปกครองอื่นๆ เปรียบเป็นอวัยวะรับสัมผัสทั้งหลายอันได้แก่ ดวงตา หู และลิ้น และบรรดาชายฉกรรจ์ในรัฐเป็นเสมือนส่วนเท้า องค์ประกอบทุกส่วนนี้จะร่วมกันเพื่อสร้าง องค์อินทรีย์ที่ดีขึ้นมา รัฐก็เหมือนกับร่างกายจะเจริญรุ่งเรืองก็ต่อเมื่อทุก ๆ ส่วนมีความสมบูรณ์ ดี กษัตริย์มีพันธะในการปกครองคือ จะต้องปกครองด้วยความยุติธรรมสอดคล้องกับตัวบท- กฎหมาย จึงจะทำให้รัฐเจริญรุ่งเรือง เมื่อใดก็ตามที่กษัตริย์ขาดธรรมะ ปกครองกดขี่อาณา ประชากรราษฎรก็เหมือนกับว่ารัฐนั้นเจ็บป่วย เช่นเดียวกับคนที่มีสติวิปลาสเพราะกษัตริย์ถูกเปรียบ ให้เป็นส่วนศีรษะหรือสมองของรัฐ

4.3 จอห์นให้ความเห็นว่า ประชาชนที่ถูกปกครองจะต้องมีความอดทนและพอใจ ในการปกครองตราบเท่าที่กษัตริย์ยึดถือกฎหมายเป็นหลักในการปกครอง หน้าที่ของกษัตริย์คือ การพัฒนาและผดุงไว้ซึ่งความเป็นคริสตรัฐ และต้องเสริมสร้างชีวิตที่ดีให้กับประชาชน ไม่ใช่ เพียงแต่สร้างไว้ซึ่งกฎหมายและสันติภาพเท่านั้น การโจมตีหรือกล่าวร้ายต่อกษัตริย์ที่ทรงความ ยุติธรรมเป็นบาป เพราะเท่ากับเป็นการโจมตีต่อพระเจ้าโดยตรง อย่างไรก็ตามจอห์นเห็นว่าประชาชน ไม่มีพันธะที่จะเคารพเชื่อฟังกษัตริย์ที่ไร้ความยุติธรรมที่เรียกกันว่าทรราช ข้อแตกต่างสำคัญที่ เห็นได้ชัดระหว่างทรราชกับกษัตริย์คือ “ฝ่ายหลังเคารพกฎหมายและปกครองประชาชนตาม เจตนารมณ์แห่งกฎหมายถือตัวเองเป็นเพียงผู้รับใช้ประชาชน”⁸ กษัตริย์ที่เป็นทรราชนอกจาก ประชาชนไม่มีพันธะที่จะเคารพแล้ว ยังควรมีสติที่จะถอดถอนออกจากตำแหน่งหรือหากจำเป็น จะปลงพระชนม์เสียก็ได้

4.4 ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันการปกครองจอห์นเขียนไว้ อย่างชัดเจนว่า อำนาจของกษัตริย์ไม่อาจทัดเทียมกับอำนาจฝ่ายพระ เพราะอำนาจในการปกครอง ทางโลกนั้น กษัตริย์ได้รับจากพระเจ้าและจากวัดซึ่งมีฐานะเป็นองค์การตัวแทนของพระเจ้าบน แผ่นดิน จอห์นกล่าวว่า “ดังนั้น ดาบเล่มนี้ (อำนาจการปกครองทางโลก) กษัตริย์ได้รับจากมือ ของฝ่ายวัด แม้ว่าฝ่ายวัดจะไม่มีดาบเป็อนเลือดเลยก็ตาม ต้องถือว่าวัดเป็นผู้ใช้ดาบเล่มนี้ด้วยมือ ของกษัตริย์ผู้ซึ่งตนมอบอำนาจบังคับบัญชาให้”⁹ จอห์น หมายความว่าเนื่องจากฝ่ายศาสนาซึ่ง เป็นผู้แทนพระเจ้าบนพิภพมอบอำนาจในการปกครองทางโลกให้กับกษัตริย์ ดังนั้นจึงควรจะมี อำนาจและศักดิ์ศรีเหนือกว่า เพราะศาสนาเป็นฝ่ายให้ความชอบธรรมแก่อำนาจทางการเมือง

5. เซนต์ทอมัส อไควนัส (St. Thomas Aquinas)

5.1 เซนต์ทอมัส อไควนัส (ค.ศ. 1225-1274) กำเนิดจากครอบครัวขุนนางที่เมือง

⁸ John, “Policraticus,” in Curtius, (ed.), *The Great Political Theories*, 158.

⁹ *Ibid.*, 160.

กาลาเบรีย (Calabria) ในประเทศอิตาลี ได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งเนเปิลส์ (University of Naples) และต่อมาได้เข้าร่วมเป็นนักบวชในสำนักคอมมินิกัน (Dominican) ผลงานที่สำคัญของเขาได้แก่ *Summa Contra Gentiles* ซึ่งมีความยาวถึง 4 เล่ม และ *Rule of Princes* ภายหลังจากสิ้นชีวิตไปได้เกือบ 50 ปี สันตปาปาจอห์นที่ 22 จึงประกาศตั้งเขาเป็นนักบุญ คำสอนของอโควนัสได้รับการตั้งให้เป็นรากฐานของคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิกในปี 1789 โดยสันตปาปาเลโอที่ 3

5.2 อโควนัสมีทรรศนะเช่นเดียวกับอริสโตเติลในเรื่องธรรมชาติของคน เขาอ้างว่าคนเป็นสัตว์สังคมไม่สามารถจะประสบชีวิตที่ดีได้ภายนอกแวดล้อมของสังคม “รัฐมิได้มีขึ้นเพียงเพื่อพิทักษ์สันติภาพหรือปกป้องผลประโยชน์ที่รัฐมีขึ้นได้ เพราะมนุษย์ต้องเป็นสมาชิกของกันและกัน และโดยที่ธรรมชาติของมนุษย์เป็นเช่นนี้ ถ้ามนุษย์ไม่อยู่รวมกันเป็นชมรมทางการเมืองก็ยากที่มนุษย์จะดำรงชีวิตให้สมกับความเป็นมนุษย์ได้”¹⁰ อโควนัสเขียนไว้ว่า

เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่มนุษย์เพียงคนเดียวจะค้นพบซึ่งความรู้ในทุกสิ่งโดยเหตุผลของเขาเพียงคนเดียว ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องอาศัยอยู่ในกลุ่มเพื่อที่แต่ละคนจะได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คนที่แตกต่างกันอาจจะใช้เหตุผลของเขาค้นพบสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น คนหนึ่งค้นพบเกสร อีกคนหนึ่งค้นพบเรื่องนี้ และอีกคนหนึ่งค้นพบเรื่องโน้น¹¹

5.3 ถึงแม้ว่าจะยอมรับว่าคนเป็นสัตว์โลกที่มีเหตุผล แต่อโควนัสแย้งว่าคนไม่ยึดหลักเหตุผลเพียงอย่างเดียวในการติดต่อสมาคมกับเพื่อนร่วมสังคมของเขา ดังนั้นจึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องมีการปกครอง เพื่อที่จะสอดส่องดูแลให้ชนในสังคมประพฤติสอดคล้องกับเหตุผลและประชาคมได้เป็นประชาคมที่ดี อโควนัสไม่ยอมรับว่านครรัฐแบบกรีกเป็นรูปแบบของสมาคมการเมืองที่สมบูรณ์ที่สุด เขาเห็นว่าประชาคมที่จะสามารถสนองความต้องการหลากหลายของคนและสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีได้นั้น ต้องเป็นประชาคมที่กว้างใหญ่กว่านครรัฐนั้นคืออาณาจักร

5.4 ชีวิตที่ดีในความหมายของอโควนัส หมายถึงการดำเนินชีวิตที่สามารถทำให้การชำระล้างบาปดวงวิญญาณเป็นไปได้ ดังนั้นมนุษย์จะมีชีวิตที่ถูกต้องได้ต้องอาศัยอยู่ในสังคมที่มีสถาบันศาสนา ซึ่งช่วยในการจัดการธรรมกิจ ซึ่งมีความสำคัญกว่ากิจกรรมทางโลก ศาสนาคริสต์เป็นสถาบันเดียวที่สามารถชี้ทางไปสู่การชำระล้างวิญญาณ และนำประชาชนเข้าสู่ประตูสวรรค์ได้ ดังนั้น รัฐที่ดีจะสามารถมอบชีวิตที่ดีให้กับพลเมืองได้ต้องเป็นคริสตรัฐ หรือคริสตอาณาจักรเท่านั้น

5.5 เซนต์ทอมัส อโควนัสไม่เชื่อว่าคนมีความทัดเทียมกันในเรื่องความสามารถใน

¹⁰ ส. ศิวรักษ์, *นักปรัชญา ๓๓ เมืองฝรั่ง*, 73.

¹¹ Aquinas, "The Summa Theological," in Curtis (ed.), *The Great Political Theories*, 197.

การใช้เหตุผล แม้ว่าทุกคนจะเสมอภาคกันต่อเบื้องพระพักตร์ของพระเจ้า ดังนั้น เขาจึงมีทรรศนะว่าคนที่มีความสามารถและเฉลียวฉลาดกว่าควรเป็นผู้ปกครอง อไควนัสพึงใจในรูปการปกครองแบบราชาธิปไตย (Monarchy) เขากล่าวว่า “การปกครองโดยคน ๆ เดียวมีประโยชน์มากกว่าการปกครองโดยคนหลายคน”¹² โดยให้เหตุผลว่าเป็นระบบการปกครองที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เพราะการปกครองโดยคน ๆ เดียวเป็นแบบแผนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและมีมานานแล้ว แต่การสืบราชบัลลังก์นั้นควรเป็นไปในแบบการเลือกตั้งมากกว่าการสืบสันตติวงศ์ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง และเลือกคนที่ดีเป็นผู้ปกครอง

5.6 อำนาจในการปกครองนั้น แม้ว่าเป็นอำนาจที่ภคัตริย์ได้รับจากพระเจ้า แต่เซนต์ธอมัส อไควนัสเห็นว่าจะเป็นอำนาจที่ถูกต้องก็ต่อเมื่อมีจุดมุ่งไปสู่การสร้างเอกภาพที่จะบันดาลให้ชีวิตที่ดีมีได้ในประชาคม เขาเขียนว่า “จุดมุ่งหมายของผู้ปกครองคนใดก็ตาม ควรมุ่งสู่การประกันสวัสดิภาพของผู้ซึ่งตนปกครอง สวัสดิภาพและความปลอดภัยของกลุ่มคนซึ่งรวมกันเป็นสังคมนี้อยู่ที่การผดุงไว้ซึ่งเอกภาพซึ่งเรียกว่าสันติภาพ”¹³ ในการที่จะประสบความสำเร็จในเรื่องการชำระล้างดวงวิญญาณนั้น ต้องอาศัยการสนับสนุนจากสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมด้วย ดังนั้นผู้ปกครองจึงต้องผดุงไว้ซึ่งเอกภาพในสังคมด้วย การประกันความยุติธรรมทางเศรษฐกิจอันได้แก่ การควบคุมเงินตรา, กำหนดราคา และการอนุเคราะห์คนจน เป็นต้น

5.7 ถ้าหากว่าผู้ปกครองใช้อำนาจไม่เป็นธรรมอันเป็นลักษณะของทรราช ผู้ปกครองก็ควรจะถูกถอดถอน แต่การถอดถอนนั้นต้องเป็นไปโดยถูกต้องตามกระบวนการแห่งกฎหมาย สิ่งที่อไควนัสหวาดระแวงคือกลัวว่า การถอดถอนผู้ปกครองจะกลายเป็นนิสัยและการทำลายเอกภาพ ดังนั้นเขาจึงเชื่อว่า “การยอมทนทรราชบางคนเป็นสิ่งที่ดีกว่าการเสี่ยงที่จะสร้างความแตกแยกในรัฐ”¹⁴ หากว่าไม่สามารถถอดถอนหรือควบคุมทรราชได้โดยขบวนการทางกฎหมาย ประชาชนควรหันไปสู่การสวดมนต์ภาวนา เพราะการกระทำเช่นนี้เป็นการแจ้งเรื่องต่อพระเจ้า พระองค์อาจจะบันดาลให้จิตใจทรราชเปลี่ยนไปในทางที่ดี หรืออาจลงโทษทรราชผู้นั้นด้วยพระองค์เองหากว่าไม่มีอะไรบังเกิดขึ้นก็แสดงว่าพระองค์มีพระประสงค์จะให้สภาวะเช่นนั้นเกิดขึ้น

5.8 สิ่งที่สร้างชื่อเสียงให้กับเซนต์ธอมัส อไควนัสไม่น้อยคือแนวการวิเคราะห์ของเขาเกี่ยวกับ “ทฤษฎีกฎหมาย” เขากล่าวว่า “กฎหมายคือกฎและมาตรการแห่งการกระทำ ซึ่งมนุษย์ถูกแนะนำให้ปฏิบัติหรืองดเว้นที่จะกระทำ...กฎหมายคือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุผล”¹⁵ เขาเชื่อว่ากฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นหากว่าคนเราต้องการความสุข ผู้ปกครองที่ดีคือผู้ที่ดำเนินการปกครอง

¹² *Ibid.*, 198.

¹³ *Ibid.*, 198.

¹⁴ Harmon. *Political Thought*, 182.

¹⁵ Aquinas, “The Summa Theological,” in Curtis, (ed.), *The Great Political Theories*, 187.

สอดคล้องกับบทกฎหมาย อไควนัสแบ่งกฎหมายออกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน คือ

- 5.8.1 กฎหมายสถาพร (Eternal Law) เป็นหลักการสำคัญของความเจริญฉลาดอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้นที่สามารถจะทำความเข้าใจได้ เป็นกฎเกณฑ์ที่พระเจ้าทรงใช้ในการปกครองจักรวาลทั้งหมด เซนต์ธอมัส อไควนัสกล่าวว่า “กฎหมายทั้งหมดที่มีส่วนของสัจเหตุผลแฝงอยู่มาจากกฎหมายสถาพรทั้งสิ้น”¹⁶
- 5.8.2 กฎหมายธรรมชาติ (Natural Law) เป็นกฎเกณฑ์และตัวแทนส่วนหนึ่งของกฎหมายสถาพร ประกอบด้วยพลังซึ่งผลักดันมนุษย์ให้ประพฤติในสิ่งที่จำเป็นและควรประพฤติในการที่จะมีชีวิตที่ดีในสังคมและแสวงหาความจริง มนุษย์สามารถที่จะเข้าถึงกฎหมายธรรมชาติด้วยเหตุผลของเขา ดังนั้นแม้ว่าผู้ที่ไม่ใช่คริสตชนก็อาจรู้จักกฎหมายธรรมชาติและสร้างชีวิตที่ดีของเขาเองได้ ตราบเท่าที่เขาไม่ผิดพลาด
- 5.8.3 กฎหมายศักดิ์สิทธิ์ (Divine Law) คือ กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้าบัญญัติขึ้นไว้ในคัมภีร์ทั้งเก่าและใหม่ โดยพระประสงค์ที่จะให้เป็นสิ่งปกครองประชาชนของพระองค์ แม้ว่ากฎหมายนี้จะได้รับการเผยแพร่และไม่ขัดกับหลักเหตุผล แต่มนุษย์ไม่อาจค้นพบได้ทุกคนไป
- 5.8.4 กฎหมายมนุษย์ (Human Law) ได้แก่ ประมวลกฎหมายและธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการพยายามปรับชีวิตให้เข้ากับสภาวะแวดล้อม เป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นโดยคนและอาศัยหลักการของกฎหมายธรรมชาติ คือเหตุผลสร้างขึ้น

5.9 ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับฝ่ายปกครองหรือฆราวาส เซนต์ธอมัส อไควนัสให้ความสำคัญแก่ฝ่ายศาสนา เขาอ้างว่า หน้าที่และอำนาจของกษัตริย์นั้นครอบคลุมแต่ในส่วนกิจกรรมทางโลกเท่านั้น กษัตริย์ไม่มีความสามารถที่จะนำมนุษย์ไปสู่การชำระล้างดวงวิญญาณได้ หน้าที่สำคัญนี้เป็นของสถาบันศาสนาโดยเฉพาะองค์สันตปาปาเท่านั้น เมื่อการชำระล้างดวงวิญญาณเป็นจุดหมายสูงสุดของทุกชีวิตบนพื้นพิภพรวมทั้งกษัตริย์ด้วย และฝ่ายวัดเท่านั้นที่รู้วิธีทำให้สัมฤทธิ์ผล สันตปาปาในฐานะประมุขแห่งศาสนจักรจึงเป็นผู้ปกครองสูงสุดบนแผ่นดินถือดาบทั้งสองเล่มไว้ในมือ และประทานดาบที่ทรงสิทธิ์ในการปกครองทางโลกให้กับกษัตริย์เป็นผู้ใช้ภายใต้การควบคุมของพระองค์ อไควนัสกล่าวว่า “อำนาจทางโลกอยู่ภายใต้อำนาจทางธรรม เสมือนร่างกายอยู่ภายใต้จิตใจ เพราะฉะนั้นการที่ฝ่ายพระเข้าไปก้าวก่ายในกิจกรรมทาง

¹⁶ *Ibid.*, 191.

โลกซึ่งเป็นสาระที่อยู่ภายใต้อำนาจทางธรรมจึงไม่เรียกว่าเป็นการช่วงชิงอำนาจแต่อย่างใด”¹⁷

6. มาร์ซิกลิโอแห่งปาตัว (Marsiglio of Padua)

6.1 มาร์ซิกลิโอ (ค.ศ. 1270-1342) เป็นชาวอิตาลี ได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งปาตัว (University of Padua) ต่อมาได้เป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยแห่งปารีสภายหลังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนักบวชประจำสำนักปาตัวโดยสันตปาปาจอห์นที่ 22 ผลงานที่มีชื่อเสียงของมาร์ซิกลิโอคือ *Defensor Pacis* ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เผยแพร่ความคิดของเขาเกี่ยวกับรัฐและองค์การคริสต์

6.2 มาร์ซิกลิโอมีความเชื่อว่า การปกครองที่ดีคือการปกครองที่ใช้ประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตย¹⁸ อำนาจต่าง ๆ ทางการเมืองควรขึ้นอยู่กับประชาชนทั่วไป มาร์ซิกลิโอใช้ศัพท์แทนประชาชนว่า “ผู้บัญญัติกฎหมาย (legislator)” อย่างไรก็ตามเขาไม่ได้หมายความว่า ทุกคนมีส่วนร่วมในการวางตัวบทกฎหมายโดยตลอดแต่ต้น แต่ควรเป็นหน้าที่ของผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนหนึ่งและเมื่อผู้ชำนาญพิเศษเหล่านี้บัญญัติกฎหมายเรียบร้อยแล้ว ประชาชนทั่วไปจะทำการวินิจฉัยรับรองอีกชั้นหนึ่งในฐานะที่กฎหมายนั้นจะมาปกครองตัวเขาเอง “คนจะมีเสรีภาพในสังคมก็ต่อเมื่อเขาเคารพกฎหมายที่เขามีส่วนร่วมในการบัญญัติขึ้น”¹⁹ ประชาชนหรือที่มาร์ซิกลิโอเรียกว่าผู้บัญญัติกฎหมายนั้น แม้ว่าโดยธรรมชาติแล้วจะเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัว แต่หากมารวมกันเพื่อให้การวินิจฉัยแล้วมาร์ซิกลิโอเชื่อว่าจะมีความรับผิดชอบและมุ่งต่อประโยชน์ร่วม เขาเชื่อว่า “การวินิจฉัยของประชาชนเลิศกว่าทราชหรือคณาธิปไตย”²⁰

6.3 อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตประการหนึ่งในคำกล่าวของมาร์ซิกลิโอเกี่ยวกับเรื่องการบัญญัติกฎหมายนี้ เขากล่าวว่า “หน้าที่ในการบัญญัติกฎหมายเป็นของพลเมืองทั้งหมดหรือส่วนที่หนักกว่า”²¹ คำว่าส่วนที่หนักกว่า (Weightier part) นั้น มาร์ซิกลิโอไม่ได้ให้ความหมายโดยชัดแจ้ง เพราะเขาอธิบายว่า “ข้าพเจ้าพูดถึงส่วนที่หนักกว่านั้น โดยหยิบยกข้อพิจารณาถึงจำนวนและคุณธรรมของบุคคลในประชาคมซึ่งกฎหมายนั้นบังคับใช้”²² ดังนั้น ในการศึกษาความคิดของมาร์ซิกลิโอจึงมีการตีความหมายเป็นสองนัยคือ กลุ่มที่เชื่อว่ามาร์ซิกลิโอนิยมประชาธิปไตยก็อ้างว่า ส่วนที่หนักกว่านี้เขาหมายถึงเสียงส่วนมากของประชาชน ส่วนอีกพวกหนึ่งมี

¹⁷ Harmon, *Political Thought*, 130.

¹⁸ *Ibid.*, 139.

¹⁹ *Ibid.*, 140.

²⁰ *Ibid.*, 140.

²¹ Marsiglio, “Defensor Pacis,” in Curtis, (ed.), *The Great Political Theories*, 178.

²² *Ibid.*, 181.

ความเชื่อว่า มาร์ชกิลิโอมุ่งที่จะหมายถึงกลุ่มชนในสังคมที่มีความรู้ความฉลาดเหนือกว่าคนอื่น อันเป็นลักษณะของอภิชนาธิปไตย

6.4 มาร์ชกิลิโอมีความนิยมรูปการปกครองในระบอบราชาธิปไตย (Monarchy) หรือการปกครองโดยคนเพียงคนเดียว เขากล่าวว่า “การปกครองสูงสุดนั้นจำเป็นต้องโดยคนเดียว มิใช่หลายคน...หากว่ามีเกินกว่าหนึ่งคนเกี่ยวข้องในการปกครองนครหรืออาณาจักร และไม่มีการลดอำนาจให้อยู่ภายใต้ผู้เป็นหลักสูงสุดเพียงคนเดียว การวินิจฉัย, การออกคำสั่ง และการบริหารของสิ่งที่จะบันดาลความยุติธรรมและอำนาจประโยชน์จะเกิดการบงการขึ้น”²³ อย่างไรก็ตามเขาได้นำระบบนี้ไปผสมกับประชาธิปไตยโดยให้ทรรศนะว่า ผู้ปกครองนั้นต้องมาจากการเลือกตั้งโดยประชาชนทั้งหมด เพื่อที่จะป้องกันไม่ให้ผู้ปกครองกลายเป็นทรราช และอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองต้องถูกควบคุมให้เป็นไปตามกฎหมายซึ่งประชาชนทั่วไปมีส่วนร่วมในการจัดสร้างขึ้น กษัตริย์ไม่จำเป็นต้องพะวงว่าการบริหารของพระองค์สอดคล้องกับกฎหมายธรรมชาติหรือไม่ สิ่งที่พระองค์ต้องคำนึงถึงคือพระองค์ต้องปกครองสอดคล้องกับกฎหมายของประชาชน เพราะประชาชนต่างหากที่เป็นผู้สูงสุดหาใช่กฎหมายธรรมชาติไม่”²⁴

6.5 มาร์ชกิลิโอไม่ให้ความสำคัญแก่องค์การทางศาสนาเลย เขาต้องการให้ฝ่ายทางโลกมีส่วนควบคุมองค์การทางศาสนา มาร์ชกิลิโอมีทรรศนะว่า วัดนั้นประกอบด้วยสมาชิกทั้งหมดที่มีความศรัทธาในพระเจ้า, สันตปาปา, พระ และคริสตชนธรรมดาเสมอภาคกันต่อเบื้องพระพักตร์ของพระเจ้า องค์การปกครองทางศาสนาเป็นเช่นเดียวกับองค์การทางโลก ดังนั้นฝ่ายฆราวาสจึงควรมีส่วนในการแต่งตั้งหรือถอดถอนเจ้าหน้าที่ทางศาสนา กิจกรรมทางธรรมไม่มีความแตกต่างจากกิจกรรมทางโลก ต้องการความเฉลียวฉลาดเช่นเดียวกันและความเฉลียวฉลาดนี้อาจหาได้ดีกว่าจากประชาชนทั้งหมด แทนที่จะจำกัดลงเฉพาะนักบวชจำนวนน้อย

6.6 ข้อเสนอของมาร์ชกิลิโอคือ การก่อตั้ง “สภาทั่วไป (General Council)” ให้สมาชิกประกอบด้วยทั้งฝ่ายนักบวชและคริสตชนธรรมดาโดยการเลือกตั้งของประชาชนทั้งหมดทั่วโลกที่นับถือศาสนาคริสต์ตามอัตราส่วนที่กำหนดให้ สมาชิกของสภานี้จะต้องมีคุณสมบัติพิเศษซึ่งเกิดจากการอบรมเพื่อให้ความสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้เหมาะสม หน้าที่ของสภาทั่วไปนี้คือบริหารศาสนกิจต่าง ๆ ตั้งแต่การแต่งตั้งสันตปาปาและวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม มาร์ชกิลิโอเห็นว่า สภานี้ไม่มีอำนาจบังคับ ต้องเสนอเรื่องผ่านองค์การปกครองทางโลก และหากว่าฝ่ายทางโลกเห็นสมควรจึงจะออกเป็นตัวบทกฎหมายบังคับใช้ในสิ่งที่สภานี้เสนออีกทีหนึ่ง

²³ *Ibid.*, 181.

²⁴ Harmon, *Political Thought*, 142.

7. สรุป

ความคิดทางการเมืองในยุคที่ความเรืองอำนาจของอาณาจักรโรมันสิ้นสุดลงแล้วนั้นมีลักษณะผิดแผกไปจากปรัชญาการเมืองในสมัยโบราณอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อที่ว่า นครรัฐเป็นรูปแบบสมาคมการเมืองที่สมบูรณ์ที่สุดนั้นไม่ได้รับการยอมรับนับถือจากเมธีการเมืองสมัยกลางนี้อีกต่อไป เขาทั้งหลายมุ่งความสนใจไปสู่สมาคมการเมืองขนาดใหญ่อันได้แก่อาณาจักร ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะอิทธิพลจากลักษณะอาณาจักรโรมัน คริสตศาสนาเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลกมากยิ่งขึ้น นักทฤษฎีการเมืองหลายท่านในยุคนี้เป็นนักบวชแห่งคริสตศาสนา และสนับสนุนการสถาปนาอาณาจักรคริสตสากลขึ้นโดยมีความเชื่อว่าสังคมที่มีคริสตศาสนาเป็นประทีปประจำสังคมเท่านั้น จึงจะสามารถสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีให้กับพลเมืองได้ เพราะชีวิตที่ดีหมายถึงการดำเนินชีวิตที่ทำให้การชำระล้างดวงวิญญาณเป็นผู้สำเร็จ และได้เข้าสู่ประตูแห่งสวรรค์ภายหลังจากชีวิตในโลกนี้ได้สิ้นสุดลง

พุทธศาสนากับความคิดทางการเมือง

ตอนที่ 1

ในยุคของการประกาศและเผยแพร่คำสอนของพระสมณโคดม นั้น ปรากฏตามพรหมชาลสูตรว่ามีเจ้าลัทธิในอินเดียประกาศลัทธิของตนถึง 62 ลัทธิ¹ ปราชญ์ซึ่งก่อกำเนิดขึ้นในยุคนั้นมีด้วยกันคือ เหลลัจฉี และขงจื้อ (ขงจื้ออ่อนกว่าพระพุทธเจ้า 72 ปี ส่วนเหลลัจฉีนั้นอายุใกล้เคียงกันแต่กำหนดไม่ได้)²

ปราชญ์ทางตะวันตกที่นับเนื่องเข้าร่วมสมัยกันได้คือ โสกราตีส (ประมาณ พ.ศ.80) และลูกศิษย์คือ เพลโต (ประมาณ พ.ศ.116 อริสโตเติลเป็นลูกศิษย์ของเพลโต)

ภูมิหลังทางอารยธรรม

1. อารยธรรมสินธุ

ได้มีการขุดพบซากเมืองขนาดใหญ่ที่เมืองฮาร์ปปะ และโมเหินโจ ดาโร (อยู่ในเขตปากีสถาน) มีลักษณะของการวางผังเมืองอย่างเป็นระเบียบ มีอาคารก่อสร้างด้วยอิฐ ท่อระบายน้ำ ธารน้ำขนาดใหญ่ ป้อม ฯลฯ สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ราว 3,000-2,000 ปีก่อน พ.ศ. ให้ชื่อว่าอารยธรรมสินธุ³

2. สมัยไตรเพท

ในยุคนี้ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใดที่ยืนยันได้ชัดเจน นอกจากอาศัยถุคเทศซึ่งเป็นบทสวดบูชาเทวะที่พวกพราหมณ์ได้รวบรวมขึ้นเป็นหมวดหมู่

ชาติอารยันที่สันนิษฐานว่ามีรกรากอยู่ตอนกลางของทวีปเอเชีย ต่อมาแยกย้ายเป็นสองพวก พวกหนึ่งอพยพไปทางตะวันตกเป็นชาติยุโรป อีกพวกหนึ่งอพยพลงมาทางใต้ และแยกกันออกเป็นสองสาย สายหนึ่งไปตั้งอยู่ในดินแดนอิหร่าน อีกสายหนึ่งไปทางลุ่มน้ำสินธุ⁴ (ตะวันตกเฉียงเหนือของทวีปอินเดียปัจจุบัน) ดั้งเดิมพวกอารยันนับถือธรรมชาติ เช่น ฟ้า เดือน ตะวัน เป็นเทวะ อารยันลุ่มน้ำสินธุได้พัฒนาเทวะเป็นสามพวก คือพวกที่อยู่ในสวรรค์ เช่น วรุณ สุรยะ ฯลฯ

พวกที่อยู่ในฟ้า เช่น วาตะ อินทระ ฯลฯ พวกที่อยู่บนพื้นโลก เช่น อัคนิ ยม เป็นต้น และ ยังได้แบ่งคนออกเป็นสามพวก คือ นักบวช นักรบ และพวกเพาะปลูก⁵

นักบวชเป็นพรหมณ์ทำหน้าที่บูชาเทวะเพื่อให้พอใจและช่วยเหลือมนุษย์ แต่เริ่มมีผู้แสวงหาความวิเศษต่างจากคนอื่นด้วยการบำเพ็ญตบะ นุ่งห่มเหลือง เรียกว่า มุนี⁶

ต่อมาได้มีการจัดหมวดหมู่คัมภีร์ฤคเวทใหม่ โดยคัดบทที่เป็นมนต์สวดขับเพื่อใช้ในการสวดในพิธีพลีบูชาน้ำโสมแก่เทวะ เรียกว่า สามเวท (สามะแปลว่าสวด) คัดเอามนต์โคลกและ ร้อยแก้วที่ว่าด้วยพิธีพลีกรรมออกมา เรียกว่า ยัชฺรเวท จึงรวมฤคเวท สามเวท และยัชฺรเวท ว่าไตรเพท⁷ ยุคนี้ไม่อาจกำหนดระยะเวลาได้ชัดเจน

3. สมัยพรหมณะ⁸

พรหมณะ หมายถึง ความรู้ที่อาจารย์ (พรหมณ์) สอนมา ยุคนี้ต่อจากยุคไตรเพทจนถึงสมัยพุทธกาล ลักษณะสำคัญของยุคนี้คือ

3.1 การพลีบูชาเทวดาเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์และต้องอาศัยผู้รู้จริงแนะนำ ถ้าทำได้ถูกต้องจริงก็จะสามารถบังคับให้เทวดารับผลที่ต้องการได้ และถ้าทำถึงที่สุดมนุษย์ผู้บูชาอาจจะเปลี่ยนฐานะเป็นเทพได้

3.2 พรหมณ์กลายเป็นบุคคลสำคัญจนเหมือนเทพ ส่วนความคิดเกี่ยวกับเทวดาก็เปลี่ยนไปจากที่เทวดาทั้งหลายมีฐานะเป็นเทพที่เท่ากันกลายเป็นว่ามีเทพองค์หนึ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าเทพทั้งหลาย เรียกว่าพระเป็นเจ้าหรือพรหม มีภาวะเป็นทิพย์ และเป็นผู้สร้างสกลโลก

3.3 เกิดผู้ประพฤติเนกขัมมขึ้น เข้าอยู่ในป่า เรียกว่าวานปรสฺถ์ (ผู้อยู่ป่า) หรือเรียกว่าฤษี (ผู้แสวง) บำเพ็ญตบะทรมาณกาย เพื่อหวังฤทธิเดชให้เหนือเทวดา เทนือมนุษย์ และพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งคือเพื่อชักฟอกวิญญาณให้บริสุทธิ์เพื่อเข้าถึงพรหม เริ่มลัทธิเวียนวายตายเกิด

3.4 ซาติอารยันได้ขยายอาณาเขตไปครอบงำพวกชนชาติดั้งเดิม อารยันเรียกพวกนี้ว่า ทัสยฺ หรือทาส พรหมณ์เริ่มจัดชั้นวรรณะและจัดพวกชนเผ่าดั้งเดิมเป็นพวกคูทร

3.5 เกิดคัมภีร์เล่มที่สี่ขึ้น เรียกว่า อถรรพเวท มีข้อความจากพระเวทเดิมปะปนอยู่บ้าง เรื่องราวของอถรรพเวทส่วนมากเป็นมนต์เสกเป่าเพื่อแก้เสนียดและการนำความชั่วร้ายไปให้ศัตรู

4. สมัยฮินดูแท้⁹

ในยุคนี้ความคิดได้พัฒนาชัดเจนยิ่งขึ้นอีก แต่ยังมีอิทธิพลครอบงำอยู่เฉพาะเขตอินเดียเหนือเท่านั้น ถือว่าอยู่ในสมัยพุทธกาล ลักษณะสำคัญคือ

4.1 พรหม เป็นพระเป็นเจ้าที่ยิ่งใหญ่และแท้จริงองค์เดียว แต่พรหมตามความเชื่อในยุคนี้ไม่มีรูปไม่มีเพศ

4.2 วิญญาณทั้งหลายย่อมออกมาจากพรหม (ถือว่าเป็นปฐมวิญญาณ) แล้วเวียนว่ายตายเกิดในสังสาระหรือภพชาติต่างๆ ตามแต่กรรมที่ได้กระทำไว้¹⁰ จนกว่าจะพบความหลุดพ้น (โมกษะ) จากการเกิดเข้าสู่พรหมเช่นเดิม

4.3 กรรมก็คือกิจที่ทำอยู่ในปกติโลก แล้วมีผลต่อผู้กระทำไม่ว่ากรรมดีหรือกรรมชั่ว ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่รู้จบ คนจะมีฐานะตามกรรมของตนและเวียนว่ายตายเกิดในภพต่างๆ ตามกรรมนั้นๆ

ผู้ที่ต้องการหลุดพ้นก็ต้องทิ้งกรรมอันเป็นของไม่เที่ยงนี้เข้าสู่ผู้ไม่ประกอบกรรมเพื่อให้วิญญาณใกล้ชิดกับสิ่งที่เที่ยงคือพรหม หรือกลับเข้าไปรวมอยู่ในพรหม ดังนั้นผู้แสวงหาทางหลุดพ้นจึงต้องออกจากโลกียธรรม ถือเพศเป็นวานปรัสถ์

4.4 ถือว่าพรหมณ์เป็นเทวดาในโลกมนุษย์และถือว่าการแบ่งมนุษย์ออกเป็นวรรณะต่างๆ คือ พรหมณ์ กษัตริย์ เวศย์ และศูทร เป็นวิธีที่พระเจ้าประทานมาเพื่อปกครองมนุษย์ให้มีสันติสุข

ความคิดกระแสหลักในสมัยพุทธกาล

1. ศาสนาฮินดู ในยุคพุทธกาล แนวความคิดเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสาระยังคงมีอิทธิพลอยู่ จึงมีผู้พยายามแสวงหาความหลุดพ้นด้วยวิธีต่างๆ โดยหลีกเลี่ยงจากชีวิตทางโลก เช่น ปรีพาชก (ผู้เร่ร่อน) ภิกขุ (ผู้ขอ) สันนยาสี (ผู้สละ) พรหมอันเป็นวิญญาณโลกหรืออาตมันก็ยังเป็นนามธรรมไม่มีตัวตน ไม่มีเพศ พระรามในรามายณะ และพระกฤษณะในมหาภารตะยังมีฐานะเป็นมนุษย์ที่เป็นวีรบุรุษ

เมื่อเวลาล่วงเข้าประมาณ พ.ศ.200 (สมัยจักรวรรดิโมริยะ 220-359) พระรามและพระกฤษณะก็เริ่มกลายเป็นพระวิษณุอวตาร เริ่มแยกนิยามที่นับถือพระวิษณุและพระศิวะ บูชาศิวลึงค์

(การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้เข้าใจว่าได้รับอิทธิพลมาจากพวกดราวิเดียนซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองเดิม)¹¹ พรหมมาได้
กลายเป็นเทพมีเพศเป็นชาย

ในสมัยราชวงศ์คุปตะ (พ.ศ.863-1078) เกิดคัมภีร์ปุราณะ กล่าวถึงกำเนิดโลก เทวดาและ
สิ่งอื่นๆ¹² การแข่งขันแต่ละนิกายมีมากขึ้น โดยอ้างว่าเทพของตนเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง เช่น
นิกายไศวะก็ว่าพระศิวะ (ปรเมศวร, อิศวร ฯลฯ) เป็นใหญ่ นิกายไวษณพก็คือพระวิษณุ
(พระนารายณ์) เป็นใหญ่ และมีอวตารในปางต่างๆ แม้แต่พระพุทธรูปก็เป็นอวตารปางหนึ่งของ
พระนารายณ์¹³

ประมาณ พ.ศ.1200 เกิดลัทธิคักติขึ้น คือการบูชาชายาของเทพ ลัทธินี้คงรับมาจากชน
พื้นเมืองเดิมทางตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น เบงกอล อัสสัม คักติในนิกายไวษณพคือพระนาง
ลักษมี มีคัมภีร์เรียกว่าตันตระ มีพิธีกรรมบูชาแม่พระด้วยการบูชาด้วยโลหิต ผู้หญิงเปลือย
กายเดินรำ ตีมธูรา และเสพเมถุน

2. ศาสนาเซน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าไชนะ มีศาสดาชื่อมหาวิระหรือชินวรรธมาน หรือใน
ชื่ออื่นๆ ที่เรียกเป็นการยกย่องคือชิน (ชนะ) อรหัต สรรพชัญ ชินศวร ตีรถกร (ผู้ตั้งลัทธิ)
ภควัต (ผู้ควรเคารพ) เป็นผู้แสวงหาสมย์เดียวกับพระสมณโคดม แต่กำหนดไม่ได้ว่าเกิดก่อนหรือ
หลัง เกิดในแคว้นไพศาลี (อินเดียตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน)

หลักของศาสนาเซนก็คือต้องการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสาระ ไปสู่
โมกษะ (ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด) การจะบรรลุโมกษะได้ต้องได้ญาณที่เรียกว่า
เกวลัญญาณ ถ้าได้ญาณนี้เรียกว่า เกวลิน หนทางที่จะบรรลุญาณอันนำไปสู่โมกษะคือ

1. การเห็นชอบ คือความเชื่อในพระชิน ปุถุชนซึ่งมีความเพียรจนหลุดพ้น
2. ความรู้ชอบ คือรู้ในธรรมที่พระชินได้ประกาศไว้
3. ประพฤติชอบ คือประพฤติในธรรมซึ่งมีทั้งธรรมผู้ครองเรือนและธรรมของผู้
ไม่ครองเรือน ตัวอย่าง ธรรมของผู้ไม่ครองเรือน เช่น เว้นการฆ่าสัตว์ซึ่งเคร่งครัดมาก เช่น ต้อง
กวาดทางที่จะเดินหรือนั่งก่อนเพื่อมิให้เหยียบหรือทับสัตว์หรือแมลง ไม่พูดเท็จ ไม่ลักสิ่งของ ไม่
กินอาหารในราตรี เป็นต้น อาหารต้องภิกขาจารคือต้องขอ บางคนจะไม่กินข้าวเลยจนตาย

ต่อมาศาสนานี้ได้แยกออกเป็น 2 นิกาย คือ เศวตามพร (พวกนุ่งขาว) และ
ทิกัมพร (พวกนุ่งทึบ ไม่นุ่งผ้า) ปัจจุบันเสื่อมความนิยมไปมากแล้ว

ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองอินเดียในยุคพุทธกาล

ในยุคของอารยธรรม โมเหินโจ ดาโร และฮาร์ปปะ ยังไม่สามารถสอบค้นได้ว่าลักษณะการปกครองเป็นอย่างไร แต่ในยุคพระเวท (ยุคที่นับถือไตรเพท) ล่วงมาถึงสมัยพุทธกาลอันเป็นยุคของอารยธรรมอินโด-อารยัน ซึ่งได้เข้ามาครอบครองอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ กระจายไปทางตอนเหนือของทวีปอินเดีย และตามลุ่มน้ำสินธุ ได้เริ่มตั้งการปกครองจากระบบเผ่าก่อน ต่อมาจึงมีการแบ่งกลุ่มคนในสังคมเป็นสามพวก คือนักบวชหรือพราหมณ์ เรียกว่าบุโรหิต นักรบ ซึ่งพัฒนามาเป็นกษัตริย์และพวกเกษตรกร (กลายมาเป็นวรรณะแพศย์ เมื่อมีเซलयท้องถิ่นพวกดราวิเดียนคือวรรณะศูทร)

กษัตริย์ในยุคพุทธกาลครองราชทั้งโดยวิธีการสืบสันตติวงศ์และโดยการได้รับเลือก มิได้มีอำนาจเด็ดขาด มีระบบสภาคอยควบคุมหรือเลือกกษัตริย์ด้วย¹⁴

ในสมัยพุทธกาลอารยธรรมอินโด-อารยัน ยังมีอิทธิพลอยู่เฉพาะทางอินเดียตอนเหนือ ลงมาถึงตอนกลางของประเทศเท่านั้น แต่การปกครองก็แบ่งกันออกเป็นรัฐเล็กกรัฐใหญ่ ไม่ได้รวมกันเป็นประเทศใหญ่ประเทศเดียวอย่างในปัจจุบัน ตัวอย่างรัฐใหญ่ๆ เช่น แคว้นมคธ (ราชคฤห์ เป็นเมืองหลวง ในสมัยพระพุทธเจ้ามีพระเจ้าพิมพิสารเป็นราชา มีราชโอรสพระนามว่า พระเจ้าอชาตศัตรู) แคว้นโกศล (สาวัตถีเป็นเมืองหลวง) แคว้นวังสะ (โกสัมพีเป็นเมืองหลวง) แคว้นอวันตี (อุชเชนีเป็นเมืองหลวง) แคว้นขนาดเล็กรวมกันเป็นคล้ายสหพันธรัฐ เช่น กลุ่มของกษัตริย์ ลิจฉวี กลุ่มของมัลลกษัตริย์ เป็นต้น จนประมาณ พ.ศ.217 พระเจ้าอเล็กซานเดอร์แห่งมาลีโดเนีย ได้ขยายอาณาเขตมาถึงอินเดีย และได้สิ้นพระชนม์ก่อนที่จะขยายอาณาเขตเข้ามาในอินเดียอย่างเต็มที่ จันทรคุปต์แห่งสกุลโมริยะเป็นชาวบ้านธรรมดาได้รวบรวมกำลังคน และเข้ายึดเมืองมคธได้ ประมาณ พ.ศ.221 สถาปนาราชวงศ์โมริยะ พระนามว่าพระเจ้าจันทรคุปต์¹⁵ แผลขยายอาณาเขตออกไปทั่วอินเดียตะวันออก และลงมาถึงอินเดียตอนกลาง กลายเป็นอาณาจักรเดียวกัน จนเรียกได้ว่าเป็นยุคของจักรวรรดิโมริยะ พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นกษัตริย์ที่สำคัญองค์หนึ่งของราชวงศ์โมริยะ ลักษณะเป็นจักรวรรดิที่เกิดขึ้นถัดมา เช่น สมัยจักรวรรดิกุษาณ (เชื้อสายชาวตุรกี) แผ่อำนาจเข้ามาในอินเดีย ประมาณ พ.ศ.400) กษัตริย์ที่สำคัญคือพระเจ้ากนิษกะ สามารถขยายอาณาเขตจากทางตะวันตกเฉียงเหนือไปถึงอินเดียภาคกลางและตะวันออก ต่อจากนั้นก็มีการ

วรรณคดี (พ.ศ.863-1038) ทางใต้ก็มีจักรวรรดิโจละ เป็นต้น และต่อมาก็ยังมี จักรวรรดิต่างๆ
อีก

กำเนิดพุทธศาสนาและการแตกเป็นนิกาย

พระสิทธัตถะโคตมประสูติแต่พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมายาแห่งแคว้นคากยะ เป็น
แคว้นเล็กๆ แคว้นหนึ่ง มีกรุงกบิลพัสดุ์เป็นเมืองหลวง (ปัจจุบันตั้งอยู่ในอาณาเขตของประเทศ เน
पाल) พระสิทธัตถะ ละโลกียวิสัยเมื่อพระชนมายุ 29 พรรษา ทรงศึกษาจากทั้งคณาจารย์และด้วย
พระองค์เอง เป็นเวลา 6 ปี จึงประกาศว่าได้ทรงพบทางแห่งความหลุดพ้น(โมกษะ)ได้แล้ว จากนั้น
ได้ทรงเผยแพร่อำสอนของพระองค์จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อพระชันษา 80

การเสด็จปรินิพพานทำให้ภิกษุทั้งหลายเศร้าโศกกันโดยทั่ว พระสุภัททได้กล่าวว่าจะไม่ควร
เสียใจเพราะจะได้ไม่มีใครต้องคอยห้ามมิให้เรากระทำอะไรตามใจเรา นี่นับเป็นมูลเหตุที่พระมหา
กัสสปได้ดำริให้มีปฐมมหาสังคีติ (การทำสังคายนาใหญ่ครั้งแรก)¹⁶ ซึ่งในการทำสังคายนาครั้งนี้
ได้ทำขึ้นภายหลังการปรินิพพาน 3 เดือน โดยพระอรหันต์ 500 รูป พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งกรุง
ราชคฤห์ทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา 7 เดือน นับเป็นการรวบรวมพระธรรมและพระวินัยจากการแสดงใน
ที่ต่างๆ ให้เข้าเป็นหมวดหมู่เป็นครั้งแรก แล้วจึงให้ท่องจำกันต่อมาเป็นทอดๆ เรียกว่า พระไตร
ปิฎก (ปิฎกแปลว่าตะกร้า)

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานได้ 100 ปี ภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองไพศาลีซึ่งเป็นที่นับ
ถือของราชาแห่งแคว้นไพศาลีได้แก้ไขพระวินัยรวม 10 ประการ พระยศเถระได้ประชุมพระเถระผู้
ใหญ่วินิจฉัยและไม่เห็นด้วยที่จะให้แก้ไข (ถึงแม้พระพุทธองค์ได้เคยทรงอนุญาตให้แก้ไขพระวินัย
ได้ก็ตาม) และยังได้คัดเลือกพระเถระ 700 รูป ทำสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า การสังคายนา
ครั้งที่ 2¹⁷ แต่ภิกษุวัชชีบุตรยังยืนยันตามเดิมทั้งยังได้รวบรวมกันขึ้นทำสังคายนาฝ่ายของตนขึ้น
อีก และเรียกว่ามหาสังคีติ (หรือมหาสังฆิก, การสังคายนาของสงฆ์ส่วนใหญ่) พระยศเถระก็
บังคับไม่ได้ เพราะพระพุทธองค์มิได้ให้มีประมุขของสงฆ์ต่อจากพระองค์ ลัทธิที่ถือตามพระยศ
เถระเรียกว่า “ลัทธิเถรวาท” (ถือตามพระเถระพุทธสาวกได้สังคายนาไว้ หรือสถวีระ, นิกายเก่า
แก่ก็เรียก) ลัทธิตามฝ่ายภิกษุวัชชีบุตรเรียกว่า “ลัทธิอจารีวาท” (ถือตามอาจารย์แก้ไข หรือ

มหาสังคิก = สงฆ์ส่วนใหญ่, ก็เรียก)¹⁸

เข้าสู่สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงทำนุบำรุงศาสนาพุทธมาก ทำให้ผู้คนหันมานับถือศาสนาพุทธมากขึ้น จึงมีการประพจน์ปฏิบัติแตกต่างกันไป บางพวกก็หย่อนยาน บางพวกก็ประพจน์เลียนอย่างสงฆ์ จึงทรงให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อประมาณ พ.ศ. 235¹⁹ และได้สึกพระเป็นจำนวนมาก จากนั้นก็ได้ส่งพระภิกษุออกไปเผยแผ่พระศาสนายังนอกประเทศ เช่น ทางเหนือ กัมพูระ และคันธาระ (แคชเมียร์และอัฟกานิสถาน) และเลยไปถึงเปอร์เซีย ทางใต้ผ่านที่ราบสูงเดคาข่าน อินเดียใต้ลงมาถึงลังกา และต่อไปยังสุวรรณภูมิ พระไตรปิฎกในยุคนี้อย่างคงใช้วิธีท่องจำต่อๆ กันมา (มุขปาฐะ) และเป็นพระไตรปิฎกที่ฝ่ายเถรวาทยึดถือ

เมื่อสิ้นราชวงศ์โมริยะ ราชวงศ์แคว้นมคธก็ได้หันไปนับถือลัทธิไตรเวทอีก พระสงฆ์และศาสนสถานได้ถูกทำลายลงเป็นอันมาก แต่แคว้นทางตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งอยู่นอกเขตอิทธิพลพุทธศาสนายังคงรุ่งเรืองอยู่ เช่น ที่เมืองบักเตรีย ปกครองโดยราชาชาวกรีก ที่เข้ามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ชื่อพระเจ้ามีนินเดอร์ (พระเจ้ามีลิซท์) จนเมื่อประมาณ พ.ศ.400 พระเจ้ากนิษกะแห่งแคว้นกุษาณ (เชื้อชาติตาด) เข้ามามีอิทธิพลทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เช่น คันธาระ กัมพูระ (แถบอัฟกานิสถาน) ตลอดมาจนสินธุ และอินเดียตอนกลาง ได้หันมาทำนุบำรุงพุทธศาสนาตามวิธีการของพระเจ้าอโศกอีกครั้งหนึ่ง ที่สำคัญคือได้จัดทำสังคายนานี้ที่แคว้นกัมพูระ และได้จารึกลงไว้ในแผ่นทองแดง การสังคายนานี้ไม่เก็บไว้ในบันทึกของฝ่ายเถรวาท

พระเจ้ากนิษกะมีอาจารย์ที่นับถือมาก ชื่อ อัศวโฆษ อันถือกันว่าเริ่มเป็นต้นเค้าความคิดของฝ่ายมหายาน จนประมาณ พ.ศ.700 นาถารชุนและศิษย์ (อารยเทพภิกษุ) ได้นำเสนอคำสอนที่เป็นหลักธรรมของมหายานอย่างชัดเจน (แทนที่จะต่างกันเฉพาะแต่พระวินัยเหมือนสมัยแรกๆ)

คำว่า "มหายาน" เป็นคำเรียกตนเองของสายที่พัฒนามาจาก "ลัทธิอาจารย์วาท" โดยหมายความว่าฝ่ายตนเป็นยานขนาดใหญ่สามารถพาผู้คนข้ามโอสมสงสารได้มากกว่า เรียกอีกฝ่ายหนึ่งว่า "หินยาน" คือยานต่ำ ยานเล็ก ฝ่ายมหายานอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อุตตรนิกาย" คือฝ่ายข้างเหนือ ส่วนหินยานนั้นเรียกตนเองว่าสาวกยาน (ยานของพุทธสาวก)²⁰ หรือบ้างอาจเรียกว่าทักษิณนิกาย คือฝ่ายข้างใต้ ลัทธินี้ได้แพร่กระจายลงมาทางใต้ คือลังกา ไทย พม่า เขมร ลาว เป็นต้น (มหายานเคยปรากฏในเขมรและแหลมมลายูบางสมัย)

การแตกนิกายย่อยของสองนิกายนั้นเกิดมาแต่ก่อนสมัยพระเจ้ากนิษกะ มีทั้งเจริญขึ้นและเสื่อมลง มหายานแพร่เข้าไปในจีน เกาหลี ญี่ปุ่น ทิเบต แตกเป็นนิกายย่อยๆ เช่น เซ็น สุขาวดี ผสมกับลัทธิหนี่ถื่อฝี่ของทิเบต (บอนปะ) เป็นลัทธิลามะภายหลัง (ประมาณ พ.ศ.1500) ลัทธิลามะผสมกับลัทธิคักติ (ตันตระ) กลายเป็นพุทธตันตระ (พ.ศ.1796 ประมุขลามะนิกายหนึ่ง ได้รับอำนาจจากกุปโลข่านให้เป็นผู้นำทางศาสนาและการปกครอง พ.ศ.2121 ได้รับนามทะเล (ซึ่งแปลว่ากว้างดังทะเล) นำหน้าคำว่าลามะ จากอัลตันข่าน พ.ศ.2183 ประมุขนิกายเกลุก ได้รับอำนาจสมบูรณ์ในการเป็นประมุขทางศาสนาและอาณาจักร โดยการสนับสนุนของกุชรีข่าน²¹ และจีน (ซึ่งพ้นจากอำนาจของมองโกลแล้ว) ทิเบตเป็นเอกราชสมบูรณ์

ข้อแตกต่างโดยทั่วไประหว่างนิกายหินยานกับมหายาน

แต่นิกายจะมีเป้าหมายคือการได้บรรลุธรรมที่นำไปสู่การหลุดพ้นวัฏสงสาร แต่จะต่างกันในเรื่องสภาวะของผู้ประกาศธรรมและวิธีการ (มหายานลัทธิลามะยิ่งต่างมากไปอีก)

หินยาน

1. พระพุทธเจ้ามี 2 ประเภท คือพระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เอง และเข้าสู่ปรีนิพพานโดยไม่ได้สั่งสอนใคร กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้ธรรมเอง เป็นลัทธิปัญญามากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ออกสั่งสอนบุคคลทั้งหลายให้รู้ธรรมด้วย
2. มีพระพุทธเจ้ามาก่อนพระสมณโคดมนี้แล้วหลายพระองค์ แต่ละองค์จะตรัสรู้ สั่งสอน และดับขันธปรีนิพพานไปแล้วในยุคนั้นๆ ปัจจุบันเป็นยุคของพระโคดมพุทธองค์ ซึ่งได้ดับขันธปรีนิพพานไปแล้วเช่นกัน
3. พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทุกประเภทเป็นมนุษย์ธรรมดา ที่ตรัสรู้ธรรมด้วยตนเอง
4. พระโพธิสัตว์ คือภพชาติของการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์ ก่อนที่จะเข้าสู่ภพสุดท้าย คือภพที่ได้ตรัสรู้ธรรมเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า
5. บุคคลทั้งหลายที่บรรลุธรรมและเข้าถึงภาวะโมกษะได้ด้วยการสดับคำสอนของพระพุทธเจ้า และปฏิบัติด้วยตนเองจะเป็นได้สูงสุดแค่พระอรหันต์เท่านั้น

มหายาน

1. มีพระศาสดาเจ้าที่ยิ่งใหญ่ (พระอาทิพุทธก็เรียก) ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณมาช้านานจนนับไม่ได้ ยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน และจะยังดำรงอยู่ไม่ดับขันธปรินิพพานอีกยาวนานจนไม่อาจกำหนดเวลาได้²² เป็นพระสวयัมภูเกิดขึ้นเอง²³
2. พระพุทธเจ้ามีอยู่มากมายทั้งในอดีตและปัจจุบันก็ยังมีอยู่จนนับไม่ถ้วน สถิตย์อยู่ในที่ที่เรียกว่าพุทธเกษตร ซึ่งตั้งอยู่ในทิศและแดนต่างๆ²⁴
3. มีพระโพธิสัตว์อีกมากมายจนนับไม่ได้ เป็นผู้รู้แจ้งจะเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อใดก็ได้ แต่ยังไม่ยอมเป็น เพราะต้องการอยู่ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ (คือการบรรลุปุทธก่อน) ที่เรารู้จักกันดี เช่น พระอวโลกิเตศวร (มหายานฝ่ายจีนพัฒนาจากชายไปเป็นหญิงคือ กวนซีอิม, กวนอิม) พระมัญชุศรี พระศรีอารยเมตไตร เป็นต้น
4. นอกจากพระศากยมุนีพุทธเจ้าแล้วยังมีพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ที่ได้รับการนับถืออีกหลายองค์ และในบางที่ก็นับถือมากกว่าพระศากยมุนี เช่น พระไวโรจนะ (พระใหญ่ของญี่ปุ่นในนิกายชิน) พระอมิตาภะ (อมิตาพุทธของจีน 1 ใน 2 ของพระโพธิสัตว์ที่เป็นผู้ช่วยคือพระอวโลกิเตศวร)
5. พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่มนุษย์ได้เห็น ได้รู้จัก ล้วนแต่เป็นการทำให้ปรากฏขึ้นโดยพระศาสดาเจ้า (พระอาทิพุทธ) ทั้งสิ้น²⁵
6. นิพพานที่แท้จริงจะบรรลุได้ต่อเมื่อได้พระสัมโพธิญาณเท่านั้น ฉะนั้นทุกคนต้องปรารถนาการเป็นพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง²⁶

สรุป

1. การปกครองของอินเดีย (เหนือ) ในสมัยของพระพุทธเจ้าไม่ว่าจะปกครองโดยคนคนเดียวหรือปกครองด้วยคณะบุคคล (เช่นเมืองลิจฉวี) และเรียกชื่อผู้ปกครองว่าราชาก็ดี หรือกษัตริย์ก็ดี มีลักษณะอย่างนี้
 - 1.1 ถือคติเอาว่าเป็นการแบ่งหน้าที่กันปฏิบัติเท่านั้น (ผู้ปกครองพัฒนามาจากนักรบ) มิได้หมายถึงบุคคลพิเศษ มิได้หมายถึงเจ้าของที่ดิน (ดังกษัตริย์ในคติศักดินา)
 - 1.2 ราชากษัตริย์เป็นบุคคลธรรมดา มิได้เป็นเทพอวตารหรือสมมติเทพ คติที่ว่ากษัตริย์เป็นเทพอวตารเป็นคติที่เกิดขึ้นภายหลังนับร้อยปี
2. สมัยของพระพุทธเจ้าเป็นสมัยที่นักคิดนักปราชญ์อินเดียเชื่อในคติว่ามนุษย์อยู่ในภาวะเวียนว่ายตายเกิด (วัฏสงสาร) จึงต้องแสวงหาทางหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อจะได้พบความสุขนิรันดร์
3. หน่อรากของศาสนาพุทธก็ย่อมได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิไตรเพท ลัทธิพราหมณ์ และสังคมอินเดียขณะนั้นด้วย
4. ศาสนาพุทธได้เติบโตแตกนิกายและกิ่งนิกายออกไปมากมาย ต่างๆ กันไปตามสภาวะของเวลาและสถานที่
5. คำสอนที่ใช้ศึกษาต่อไปนี้เป็นคำสอนจากพระไตรปิฎก อันเป็นเอกสารหลักของฝ่ายลัทธิหินยาน
6. ดังนั้นความเชื่อหรือคำสอนใดๆ ที่อ้างถึงจึงเป็นความเชื่อหรือคำสอนตามแนวทางของฝ่ายหินยาน

เชิงอรรถ

ตอนที่ 1

* พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงเป็นฉบับแปลเป็นภาษาไทยของมหาหมกุฏราชวิทยาลัย โดยโรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.2533 การทำอ้างอิงเทียบเคียงกับการอ้างอิงพระไตรปิฎกจากภาษาบาลี คือเรียงลำดับจากชื่อหนังสือ เล่มที่ (ในที่นี้เป็นเลขเล่มภาษาไทย) ข้อที่ และเลขหน้าในเล่ม เช่น ที่ สิล. 11/90/64-66 ก็คือพระไตรปิฎก (ภาษาไทย) เล่มที่ 11 ที่มณิกาย สิลชั้นชวรรด ข้อที่ 90 หน้า 64-66. ในบางตอนจะไม่มีเลขข้อก็จะใช้ 1/24 คือเล่มที่ 1 หน้าที่ 24.

1. ที่. สิล. 11/90/64-66.
2. เสถียร โพธิ์นันทะ, เมธีตะวันออก, พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2514, หน้า 43, 171-176.
3. อรพินท์ ปานนาค และคณะ, อารยธรรมตะวันออก, พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2534, หน้า 355.
4. เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2503 (อนุสรณ์งานศพ นางสงศรี อมาตยกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 21 มกราคม 2503), หน้า 47.
5. Ibid., หน้า 49-50.
6. Ibid., หน้า 50.
7. Ibid., หน้า 51.
8. Ibid., หน้า 52-55.
9. Ibid., หน้า 56-59.
10. Op.cit., อรพินท์, หน้า 365.
11. ประชุมพร คงทน, ประวัติศาสตร์เอเชียใต้, กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2528, หน้า 18.
12. Op.cit., เสฐียรโกเศศฯ., หน้า 77-78.
13. พระยาลัจจจาภิรมย์, เทวกานีต, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงเตียง, 2520 (อนุสรณ์งานศพคุณหญิงเหลียม ลัจจจาภิรมย์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, 17 พฤศจิกายน 2520) หน้า 10.

14. *Op.cit.*, ประชุมพร, หน้า 17-18.
 15. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, พระนคร: แพร์พืทยา, 2514, หน้า 27-29.
 16. มหาปฐม. 1/24.
 17. มหาปฐม. 1/64-67.
 18. *Op.cit.*, เสฐียรโกเศศฯ, หน้า 123-124.
 19. มหาปฐม. 1/71-107.
 20. *Op.cit.*, กรมพระยาดำรงฯ, หน้า 79-81.
 21. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ไขภูเสน, พระพุทธศาสนาแบบทิเบต, กรุงเทพฯ: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, 2538, หน้า 30-36.
 22. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (แปล) สังฆกรรมปุณทริกสูตร, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ ราชวิทยาลัย, 2525, หน้า 271-280.
 23. *Ibid.*, หน้า 32.
 24. *Ibid.*, หน้า 13-19,166.
 25. *Ibid.*, หน้า 272-280.
 26. *Ibid.*, หน้า 133-135.
-

พุทธศาสนากับความคิดทางการเมือง

ตอนที่ 2

จากตอนที่ 1 เราจะพบว่าความคิดของชาวอินเดียได้พัฒนาเป็นลำดับตั้งแต่เชื่อว่าสิ่งสูงสุดมีลักษณะเป็นรูปธรรมมีตัวตน มีชื่อเป็นเทพต่างๆ เช่น วรุณ สุริยะ วิชาญ ฯลฯ เป็นต้น จนกลายมาเป็นสิ่งนามธรรมไม่มีตัวตน เช่น พรหม อาตมัน และพัฒนาไปสู่การมีตัวตนอีกครั้งหนึ่ง เช่น คีระ วิชาญ พรหมา เป็นต้น การศึกษาค้นคว้าเหล่านี้ก็เพื่อที่จะรู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่มีความหมายมากที่สุด หรืออะไรเป็นสิ่งที่กำหนดความเป็นไปของสรรพสิ่ง เพื่อที่ว่าเมื่อได้รู้จักแล้วตนก็จะสามารถแสวงหาสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตให้กับตนเอง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือจะสามารถพบความสุขถาวรได้นั่นเอง

ดังนั้น เมื่อเชื่อว่าเทพเป็นผู้ก่อกำเนิดและบันดาลสรรพสิ่งได้ ก็จะมีวิธีเข้าถึงเทพนั้นๆ และเมื่อเชื่อว่าสิ่งที่ยิ่งใหญ่เป็นนามธรรม เช่น พรหม (ในยุคที่ไม่มีรูป) หรืออาตมัน ก็พยายามหาวิธีเข้าไปสู่พรหม เป็นต้น

ในยุคของพระสิทธัตถะ ปรัชญาอินเดียก็ได้พัฒนามาอยู่ในยุคที่เชื่อในสิ่งที่ไม่มีนามธรรม คือ

1. สิ่งที่มีความหมายสูงสุด ไม่มีตัวตน ไม่มีเพศ ไม่มีกาล ไม่มีถิ่น ไม่มีรูปร่าง
2. เชื่อในกฎสงสาร คือสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไม่ได้เกิดมาในภาพเดียว ชาติเดียว แต่เกิดแล้วตาย วนเวียนอยู่เช่นนี้ตลอดไปซึ่งหมายความว่า สิ่งมีชีวิตเหล่านั้นจะเผชิญทุกข์บ้างสุขบ้าง ตลอดไป ตามแต่กรรมที่ตนกระทำ การที่จะได้พบความสุขถาวรนั้น จะมีได้ต่อเมื่อเราได้กลับเข้ามารวมกับอาตมันหรือพรหมอันเป็นแหล่งกำเนิดเขาเท่านั้น ซึ่งนักแสวงหาการหลุดพ้นจากกฎสงสารในศาสนาฮินดูได้คิดวิธีการต่างๆ ขึ้นมามากมาย เช่น การทรมานตนเอง ออกไปอยู่ป่า ไม่ปฏิบัติตนเยี่ยงผู้ครองเรือน เป็นต้น

3. แม้แต่โลกเองก็อยู่ในกฎเกณฑ์ของการแตกดับและเกิดใหม่เช่นกัน วาระของการเกิดและสิ้นโลกเรียกว่ากัลป์ ประลัยกัลป์ คือวาระที่โลกได้ถูกทำลายลง สรรพสิ่งทั้งหลายก็จะกลับเข้าสู่พรหมรอวาระของการแตกออกมาจากพรหมอีก

ศาสนาเซนก็เกิดจากการที่มหาวีระเจ้าลัทธิเชื่อในสงสารวัฏ และแสวงหาวิธีให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เข้าสู่ความสุขนิรันดร์ ซึ่งจะพบได้เมื่อหลุดจากโลกอันเป็นทุกข์ เจ้าลัทธิอื่น

ในสมัยพุทธกาลซึ่งพระสมณโคดมได้กล่าวไว้ว่ามี 62 ลัทธินั้น โดยทั่วไปก็ศึกษาถกเถียงอยู่ในประเด็นว่า โลกเป็นวัฏหรือไม่ แท้หรือไม่ เทียงหรือไม่ มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด เหล่านี้เป็นต้น

ในด้านการเมืองการปกครองอินเดียในยุคพุทธกาลแบ่งเป็นแคว้นๆ มีทั้งแคว้นเล็กแคว้นใหญ่ บางครั้งแคว้นใหญ่ก็ไปตีแคว้นเล็กมาเป็นเมืองประเทศราช ความรุ่งเรืองของชาวอารยันครอบคลุมอินเดียตอนกลางขึ้นไปทางเหนือ บางแคว้นปกครองด้วยคนคนเดียวซึ่งมาจากการเลือกตั้งก็มี มาจากการสืบทอดทายาทก็มี บางทีก็มีหลายๆ แคว้นมารวมกันเข้าแล้วผู้นำแคว้นหรือเจ้าผู้ครองแคว้นร่วมกันปกครองก็มี แต่ไม่ว่าจะปกครองในรูปแบบใดก็ตาม ผู้ปกครองก็มีฐานะเป็นบุคคลธรรมดาเหมือนกับประชาชนทั่วไป มิได้มีฐานะเป็นเทพหรือสมมติเทพแต่อย่างใด คติเทพอวตารเป็นคติที่เกิดขึ้นในภายหลัง

จากการศึกษาเราจะพบว่าคำบางคำอาจมีความหมายของคำแตกต่างกันไปตามยุคสมัย เช่น คำว่ากษัตริย์หรือราชาของอินเดียก่อนยุคเทพอวตารกับยุคเทพอวตาร หรือกษัตริย์ในคติคริสต์ เหล่านี้มีความหมายต่างกัน หรือในกรณีของคำว่าประชาธิปไตยในกรีกซึ่งยอมรับการมีทาส แต่ประชาธิปไตยของสัญญาประชาคมถือว่ามนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกันไม่มีทาส เสมอกันทั้งหญิงและชาย

ดังนั้น ในการศึกษาพุทธศาสนาเชิงการเมืองจึงต้องคำนึงเวลาและสถานที่ก่อกำเนิดของศาสนาด้วย

เป้าหมายการศึกษาของพระสมณโคดม

ดังกล่าวแล้วตอนต้นว่ายุคแห่งการศึกษาของพระพุทธองค์เป็นยุคแห่งความเชื่อในเรื่องวิภูสงสาร พระสมณโคดมก็เชื่อในประเด็นนี้เช่นกัน ทรงชี้ว่ามนุษย์เราตกอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จบสิ้น

“.....สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่กังกัน มีตณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏพวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเย็นร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็เหตุเพียงเท่านั้น พอที่เดียวที่จะเบือนหน้าในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น.....”¹

การเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่รู้จบ ทำให้มนุษย์ต้องผจญอยู่กับความทุกข์ที่ไม่รู้จบ

“.....บรูซันมหาปฐพีนี้ให้เป็นก้อน ก้อนละเท่าเม็ดกระเบาแล้ววางไว้ สมมติว่านั่นเป็น บิดาของเรา นี่เป็นบิดาของบิดาของเราโดยลำดับ บิดาของบิดาแห่งบรูซันนั้นไม่เพียงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้ ฟังถึงการหมดสิ้นไป.....”²

นี่คือคำเปรียบเทียบอธิบายว่าสงสารนั้นกำหนดที่สุดของเบื้องต้น คือจุดเริ่มต้นและเบื้องปลายคือจุดสิ้นสุดไม่ได้ หรืออีกอย่างหนึ่งคือการเวียนว่ายตายเกิดมีอยู่อย่างไม่รู้จบนั่นเอง ในเชิงตรรก มนุษย์จึงต้องพบกับชะตากรรม

“.....ผู้ประสมภพกรรมของมารดา คร่ำครวญ ร้องไห้อยู่.....พวกเธอได้ประสมภพกรรมของบิดา.....ของพี่ชายน้องชาย.....พี่สาวน้องสาว.....ของบุตร.....ของธิดา.....ความเสื่อมแห่งญาติ ความเสื่อมแห่งโคณะ.....ได้ประสพความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน.....”³

เพื่อชี้ให้เห็นถึงความยาวนานของการเผชิญความทุกข์ยาก จึงเปรียบเทียบกับเวลานอกจากหน่วยนับเป็นปีแล้ว กลับเป็นหน่วยนับของการเกิดและสิ้นสุดโลก แต่มนุษย์จะต้องผจญชะตากรรมในวัฏสงสารนับกลับไม่ได้

“.....กับหนึ่งนานแล มิใช่ง่ายที่จะนับกับนั้นว่าเท่านี้ปี ฯลฯ หรือว่าเท่านี้ 1000,000ปี.....เหมือนอย่างว่านครที่ทำด้วยเหล็ก ยาว 1 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ สูง 1 โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีเมล็ดพันธุ์ผักกาดรวมกันเป็นกลุ่มก้อน บรูซันพึงหยิบเอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดเมล็ดหนึ่งๆ ออกจากนครนั้นโดยล่องไปหนึ่งร้อยปีต่อหนึ่งเมล็ด เมล็ดพันธุ์ผักกาดกองใหญ่ นั้น ฟังถึงความสิ้นไป หมดไป เพราะความพยายามนี้ยังเร็วกว่าแล ส่วนกับหนึ่งยังไม่ถึงความสิ้นไป หมดไป กับนานอย่างนี้แล.....”⁴

อะไรเป็นความทุกข์ที่มนุษย์ต้องเผชิญ

“.....แม่ชาติ ก็เป็นทุกข์ แม่ชรา ก็เป็นทุกข์ แม่ภรรยา ก็เป็นทุกข์ แม่โสกะ ปริเทวะ (ความรำไร รำพัน) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความเสียใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็เป็นทุกข์ ความประสพสัตว์และสังขาร ซึ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์ และสังขาร ซึ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ สัตว์บวารถนาลิ่งโดยอ้อมไม่ได้ แม้ข้อที่ไม่สมประสงค์นั้น ก็เป็นทุกข์ โดยอุปาทานขันธ (ขันธประกอบด้วย อุปาทานความถือมั่น) 5 เป็นทุกข์.....”⁵

ด้วยเห็นว่ามนุษย์เราต้องตกอยู่ในเงื้อมมือแห่งความทุกข์อย่างไม่เห็นอดีตเห็นอนาคตนี้เอง จึงทรงกล่าวว่า “.....พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฏิรูปที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียว เพื่อจะเบียดหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น.....”

ขอบเขตการศึกษา

พระพุทธองค์ได้ประกาศเป้าหมายและขอบเขตการศึกษาไว้อย่างชัดเจน

“.....โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปมีอยู่ สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปไม่มีอยู่ สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี สัตว์เบื้องต้นแต่ตายไปมีอยู่ก็หาไม่ได้ ไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้ดังนี้ เราไม่พยากรณ์.....เพราะข้อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน.....ความเห็นว่านี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้เราพยากรณ์.....”⁶

ได้ทรงอธิบายเปรียบเทียบเหตุที่พยากรณ์และไม่พยากรณ์ว่า

“.....เปรียบเทียบเหมือนบุรุษต้องศรัทธาอันอาบยาพิษที่ฉาบทาไว้หนา มิตร อมาตย์ ญาติสายโลหิตของบุรุษนั้นพึงไปทนายแพทย์ผู้ชำนาญในการผ่าตัดตมมาว่า บุรุษผู้ต้องศรัทธานั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักบุรุษผู้ยิงเรานั้นว่า เป็นกษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์ หรือศูทร.....มีชื่อว่าอย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้.....สูงต่ำหรือปานกลาง.....ดำขาวหรือผิวสองสี.....อยู่บ้านนิคมหรือนครโน้น เพียงใด เราจักไม่นำลูกศรนี้ออกเพียงนั้น บุรุษผู้ต้องศรัทธานั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักธนูที่ใช้ยิงเรานั้นว่าเป็นชนิดมีแฉ่งหรือเกาทัณฑ์.....สายที่ยิงเรานั้นเป็นสายทำด้วยปอ ผิวไม้ไผ่ เอ็น ป่านหรือเยื่อไม้ ลูกธนูที่ยิงเรานั้น ทำด้วยไม้ที่เกิดเองหรือไม้ปลูก ทางเกาทัณฑ์ที่ยิงเรานั้น เขาเสียบด้วยขนปีกนกแรง นกตะกรุม เที่ยว นกยูง หรือนกชื่อว่าลิกิลหนู (คางหย่อน).....ดังนี้เพียงใด เราจักไม่นำลูกศรนี้ออกเพียงนั้น.....บุรุษนั้นพึงรู้ข้อนั้นไม่ได้เลย โดยที่แท้บุรุษนั้นพืงนำกาละไป.....”⁷

ข้อความดังกล่าวเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าต้องรีบผ่าตัดเอาลูกธนูออกเสียก่อน ไม่ใช่

สอบสวนทำความเข้าใจกับชนุ เพราะหากทำตามที่ถูกขอร้อง เขาก็จะต้องตายอย่างแน่นอน ฉะนั้นพระพุทธรูปองค์จึงไม่ตอบคำถามหรือสนใจกับสิ่งที่ “ไม่ประกอบด้วยประโยชน์” เราจะพยากรณ์เฉพาะ “.....เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้แล เราพยากรณ์.....”⁸

จากข้อสรุปดังกล่าว เราจึงพบว่าพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะในส่วนของพระสูตรหรือพระอภิธรรม จะมุ่งเรื่องทางธรรมเป็นส่วนใหญ่ เรื่องทางโลกมักจะปรากฏออกมาเป็นรูปของการยกตัวอย่าง หรือเล่าเชิงเปรียบเทียบ เมื่อมุ่งสู่ความเข้าใจในทางธรรมเสียมากกว่า

ความเห็นต่อสถานะของสังคมขณะนั้น

ลักษณะทางสังคมของอินเดียในยุคพุทธกาลได้แบ่งชนชั้นวรรณะกันแล้ว วรรณะที่รู้จักกันดีคือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จากพระสูตรหลายสูตรได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปมีได้ปฏิบัติลักษณะทางสังคมที่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะกัน เช่นในวัชตมิสูตรกล่าวถึงความเจริญ 10 ประการ ใต้นับเอาการเจริญด้วยทาสเป็นความเจริญชนิดหนึ่ง⁹ ในพระวินัยห้ามการบวชให้ทาส ภิกษุรูปใดบวชให้ทาสต้องอาบัติทุกกฏ¹⁰ ในอัคคัญญสูตรก็อธิบายการเกิดของวรรณะต่างๆ

ความเสมอภาค

การมองเรื่องความเสมอภาคในพุทธศาสนาแตกต่างไปจากการมองเรื่องความเสมอภาคของศาสนาคริสต์ หรือความคิดของกลุ่มสัญญาประชาคม

1. ความสามารถในการเข้าใจ สติปัญญาของคน จะต่างกัน ทรงเห็นว่า

“.....ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต หยั่งไม่ได้ด้วยความตรึก ละเอียดยุติได้แต่บัณฑิต ส่วนหมู่มืดนี่เป็นผู้ยี่นดี เพลิดเปล็นใจในอาลัย ยากที่จะเห็นปฏิจจสมุขบาทที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้.....”¹¹

ทรงเห็นว่ามนุษย์เรามีความแตกต่างกันในเรื่องสติปัญญา

“.....เหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสจตุลีสี่ในดวงตาน้อยก็มี ผู้มีกิเลสจตุลีสี่ในดวงตามากก็มี ผู้มีอินทรีย์กล้าก็มี ผู้มีอินทรีย์อ่อนก็มี ผู้มีอาการดีก็มี ผู้มีอาการชั่วก็มี ผู้พอจะฟังสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี

ผู้จะฟังสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกมีปกติเห็นโทษภัยในปรโลก เปรียบเหมือนในกออุบล.....ดอกอุบล.....บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่กับน้ำจมอยู่ภายในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่กับน้ำ ตั้งอยู่เสมอกับน้ำ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำขึ้นมาแล้ว ตั้งอยู่.....บางพวกพอจะสอนให้รู้ได้ง่าย บางพวกสอนให้รู้ได้ยาก¹² ทรงจำแนกความสามารถของคนออกเป็นกลุ่มๆ เพื่อเลือกธรรมะที่จะใช้สอน

2. ความเห็นเรื่องวาระในสมัยพุทธกาล พราหมณ์นับเป็นผู้นำทางความคิดความเชื่อที่ถูกทำลายมากที่สุด พราหมณ์กล่าวอ้างว่าตนเป็นวาระที่เลิศที่สุด เพราะเป็นวาระที่เกิดจากปากพรหม แต่ทรงเห็นว่า

“.....ถ้าอัตภาพบังเกิดในสกุลกษัตริย์ ก็ย่อมถึงความนับว่าเป็นกษัตริย์ ถ้าอัตภาพบังเกิดในสกุลพราหมณ์ ก็ย่อมถึงความนับว่าเป็นพราหมณ์ ถ้าอัตภาพบังเกิดในสกุลแพศย์ ก็ย่อมถึงความนับว่าเป็นแพศย์ ถ้าอัตภาพบังเกิดในสกุลคหบดีก็ย่อมถึงความนับว่าเป็นคหบดี.....”¹³ และ “.....เราจะได้กล่าวว่ประเสริฐเพราะความเป็นผู้เกิดในสกุลสูงก็หาไม่ได้ แต่จะได้กล่าวว่เลวทรามเพราะความเป็นผู้เกิดในสกุลสูงก็หาไม่ได้ เราจะได้กล่าวว่ประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีวาระอันยิ่งก็หาไม่ได้ แต่จะกล่าวว่เลวทรามเพราะความเป็นผู้มีวาระอันยิ่งก็หาไม่ได้ จะได้กล่าวว่ประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีโคละมากก็หาไม่ได้ แต่จะกล่าวได้ว่เลวทรามเพราะความเป็นผู้มีโคละมากก็หาไม่ได้.....เพราะว่าบุคคลบางคนในโลกนี้ แม้เกิดในสกุลสูง ก็ยังเป็นผู้ต่ำลัตว์ ลัทธิพริยประพตติผิตินิกาม พุดเทจ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ มกโลก มีจิตพยายามเป็นมิจฉาทิฐิ.....”¹⁴

กล่าวโดยสรุปก็คือ ทรงเห็นว่าการแยกวาระ แยกสกุลมีอยู่ และการได้วาระหรือสกุลย่อมเกิดแต่ผู้ใดจะเกิดในวาระหรือสกุลใด แต่จะเกิดในวาระใดก็ย่อมประพตติชั่วได้ ประพตติดีได้ ไม่ต่างกัน จึงทรงเห็นว่าสกุลหรือวาระไม่ใช่เหตุที่จะทำให้คนมีความแตกต่างกัน

“.....กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี คหบดีก็ดี ประพตติกายทุกจริต วจีทุกจริต มโนทุกจริต เป็นมิจฉาทิฐิ ยึดถือกรรมด้วยมิจฉาทิฐิ เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิ เป็นเหตุเบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตกย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก”¹⁵

“.....กษัตริย์กิติ พราหมณ์กิติ แพศย์กิติ คูทรกิติ ประพตีกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เป็นสัมมาทิฎฐิ สมาทานกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เพราะการยึดถือกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เป็นเหตุเบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตกย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์”¹⁶

ความแตกต่างกันของคนไม่ได้เกิดขึ้นเพราะมีวาระต่างกัน “.....เรื่องของสัตว์ทั้งหลายจะเหมือนหรือไม่เหมือนกันโดยธรรมเท่านั้น ทำให้โดยอธรรมไม่”¹⁷

ข้อสรุปของพระพุทธองค์คือ เครื่องมือในการจำแนกคนว่าต่างกันหรือไม่ คือ ธรรม โดยความหมายของธรรมคือ อริยมรรคและนิพพาน¹⁸ อธรรมคือแนวทางที่ไม่นำไปสู่ความรู้ ความจริง อันดับทุกข์หรือไปสู่นิพพาน ฉะนั้นการยึดถืออยู่ในสี่ผิวชาติตระกูล เป็นอธรรม

อย่างไรก็ตาม หากจะถือโดยวาระก็ทรงเห็นว่า “.....บรรดาววาระทั้ง 4 เหล่านี้ วาระใดเป็นภิกษุผู้อรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยาแล้ว อันกระทำแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ตามบรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพสิ้นแล้ว นับแล้ว เพราะรู้โดยชอบวาระนั้นๆ ปรากฏว่าเป็นผู้เลิศกว่าวาระเหล่านั้นโดยธรรม”¹⁹

3. ความเสมอภาคของพุทธศาสนาจึงหมายถึงความเสมอภาคในการประพติจรธรรม ไม่ใช่ความเสมอภาคในความสามารถ สติปัญญา หรือหน้าที่

ความเสมอภาคอันเป็นที่สุดที่ทรงเห็นว่าเป็นความเสมอภาคที่ไม่อาจปิดกั้นได้ คือความเสมอภาคในการบรรลุธรรมและปรินิพพาน

“.....กษัตริย์กิติ ฯลฯ พราหมณ์กิติ ฯลฯ แพศย์กิติ ฯลฯ คูทรกิติ สำรวมทางกาย สำรวมทางวาจา สำรวมทางใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้ง 7 * แล้ว ย่อมปรินิพพานในโลกนี้แล”²⁰

ทุกคนเสมอภาคในการที่จะประพติจรธรรม เข้าถึงธรรม และเข้าสู่ปรินิพพานอันเป็นที่สุดของวิภูสงสาร ที่สุดของการสิ้นทุกข์

กำเนิดสังคม รัฐบาล และวาระ

การกล่าวถึงกำเนิดของสังคม ผู้ปกครอง และวาระนี้ ปรากฏอยู่ในอัครคัมภีร์สุตท ที่ฆนิกาย ปาฏิวรรค²¹

1. สมมติฐานการเกิดโลก เป็นไปตามสมมติฐานของวิภูสงสาร คือโลกได้เกิดขึ้นและแตกสลายลง เกิดขึ้นและแตกสลายลง อย่างนี้โดยลำดับไป ไม่รู้จบ (ดูในเรื่องกัลป์)
2. สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในวิภูสงสาร คือเกิดดับ เกิดดับ เป็นลำดับไปเช่นกัน
3. เมื่อโลกแตกสลายลง ยังไม่เกิดโลกใหม่ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายไปเกิดอยู่ในชั้นอภัสสรพรหม สัตว์ที่อยู่ในอภัสสรพรหมนี้มีความสมบูรณ์ในตัวเอง “สำเร็จได้โดยทางใจ มีปิติเป็นภักษามิรัสมิเอง ท่องเที่ยวไปได้ในอากาศ”
4. จักรวาล เป็นน้ำ อยู่ในความมืด จนเมื่อพัฒนามาเป็น “.....จวันดิน ก็เกิดลอยอยู่บนน้ำ.....” ลักษณะของจวันดินคือ “เหมือนน้ำนมสดที่บุคคลเคี้ยวแล้วทำให้เย็นสนิท แล้วปรากฏเป็นฝาอยู่ข้างบน ฉะนั้น จวันดินนั้นได้สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใสอย่างดี และเนยข้นอย่างดีฉะนั้น และได้มีรสอันน่าชอบใจเหมือนน้ำผึ้ง อันปราศจากโทษฉะนั้น.....” สัตว์นั้นก็สงสัยว่าจวันดินคืออะไร จึงเอางวันดินนั้นขึ้นมาชิม “.....เมื่อเขากำลังเอานิ้วมือช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มอยู่ จวันดินนั้นก็ได้ชานไปทั่ว ความอยากก็เกิดขึ้นแก่เขา.....” สัตว์อื่นๆ เอาอย่างบ้าง “.....ต้นหากก็เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น.....”
5. พัฒนาการของสัตว์คือมีผิวพรรณวรรณะ และร่างกายแตกต่างกัน แล้วสัตว์เหล่านั้นก็เหยียดหยามกันว่าผิวพรรณของตนดีกว่า ลักษณะของผิวดินเปลี่ยนไป เป็นกะบิดิน (คล้ายเห็ด) เครือดิน (คล้ายลูกมะพร้าว) เป็นลำดับ
6. เกิดข้าวสาลี และสัตว์ได้กินข้าวสาลี ผิวพรรณและร่างกายของสัตว์ก็พัฒนาขึ้นไปอีก ที่สำคัญคือสัตว์เหล่านั้นจากที่ไม่มีเพศกลายเป็นเกิดเพศหญิง เพศชาย สิ่งที่ตามมาคือ “จึงได้เสพเมถุนธรรม” จากการเสพเมถุนกันนี้ได้นำไปสู่การแยกเรือนกันอยู่เป็นครอบครัว
7. จากการที่ใครจะเก็บกินข้าวสาลีก็ได้ โดยเก็บกินกันวันต่อวัน ต่อมาได้มีผู้คิดสะสม คือนำข้าวสาลีไปกินทีละหลายๆ วัน
8. มีผู้สะสมข้าวสาลีเพื่อการบริโภค ได้นำไปสู่การ “.....เราควรแบ่งข้าวสาลีกันและฟังกันเขตคั่นดังนี้.....” และนำไปสู่ “.....สัตว์บางตนมีความโลเล รักษาส่วนของตนไว้ ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้บริโภค” นับเป็นการเกิด กรรมสิทธิ์ส่วนตัว และปัญหาในการถือครองกรรมสิทธิ์
9. เมื่อเกิดการลักทรัพย์ขึ้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้คิดกันว่าต่อไปคงเกิดการโกหกและเกิดการต่อสู้กันที่สุดในที่สุด “.....อย่ากระนั้นเลย เราควรนับถือสัตว์ผู้หนึ่งซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้

ดีเทียบผู้ที่ควรดีเทียบได้ ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่ได้ ส่วนพวกเราก็ก็นำส่วนแห่งข้าวสาลีแก่ผู้หนึ่ง.....” สัตว์ทั้งนั้นจึงได้ “เข้าไปหาสัตว์ที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า” มาทำหน้าที่ดังกล่าว “ชนผู้เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ” จึงได้มีขึ้น

10. ดังนั้นกษัตริย์ก็ดี ราชาก็ดี จึงเกิดขึ้นจากการที่เหล่าสัตว์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกันจัดให้มีขึ้นเป็น “มหาสมมติ” เพื่อคอยควบคุมการอยู่ร่วมกันของมนุษย์มิให้มีการละเมิดซึ่งกันและกัน โดยเขาทั้งหลายก็จะให้ค่าตอบแทนแก่ “มหาสมมติ” นั้นด้วย

11. พรหมณ์เกิดขึ้นจากสัตว์บางพวกต้องการหลีกเลี่ยงจากสิ่งชั่วร้ายที่มีขึ้นในหมู่มนุษย์คือการลักทรัพย์ การมูสา เป็นต้น จึงได้ “.....พากันลอบยกกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย.....” พวกเหล่านี้เรียกว่า “พรหมณ์” วิธีชีวิตของพรหมณ์คือการไปปลุกกระท่อมอยู่ในป่า ใช้วิธีการขออาหารเป็นมือๆ จากชาวบ้าน แทนการหุงต้มเอง

12. แพศย์และศูทรเกิดจากการแบ่งหน้าที่การทำงานกัน “.....สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรมแล้ว แยกประกอบภาระงาน.....”

13. โดยสรุปก็คือ ดัชนีเป็นเหตุให้เกิดครอบครัวยิ่ง สงคม ในการอยู่ร่วมกันของสัตว์ที่มีดัชนี จึงจำเป็นต้องมีการปกครอง ผู้ปกครองมิได้เกิดขึ้นเอง แต่ประชาชนสมมติพวกเขานั้นเอง ให้เป็นผู้ปกครอง ฉะนั้นตามคตินี้ผู้ปกครองจึงเป็นบุคคลธรรมดาเหมือนพวกเขาทั้งหลาย

การปกครอง

ในพระสูตรได้กล่าวถึงหน้าที่และการเป็นผู้ปกครองที่ดีไว้หลายแห่ง แต่ไม่ได้เสนอรูปแบบการปกครองที่เห็นว่าดี โดยนัยนี้จึงหมายความว่าได้ว่าจะปกครองรูปแบบใดนั้นไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธองค์จะสนพระทัย แต่ปกครองอย่างไรเป็นประเด็นที่สำคัญกว่า

1. หลักการปกครอง

จากกฎทนต์สูตร²² ประชาชนจะอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เบียดเบียนกันถ้าผู้ปกครองปฏิบัติตามหลักการนี้

1. ถ้าประชาชนขยันเพาะปลูกและไถ่รักขกรรม (เลี้ยงวัว) ผู้ปกครองพึง “เพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร”

2. ถ้าประชาชน “ชะม้กเขม้ันในพานิชยกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น
ในโอกาสอันควร

3. ถ้าข้าราชการขยันก็พระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือน

การปฏิบัติเช่นนี้ก็ยิ่งผลให้ “พลเมืองเหล่านั้นนั้นแหละ จักเป็นผู้ชวนชวยในการงานของ
ตนๆ จักไม่เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ อนึ่งกองพระราชทรัพย์มีจำนวนมาก จักเกิดแก่ พระ
องค์ บ้านเมืองก็จะตั้งมั่นอยู่ในความเกษม หาเสี้ยนหนามมิได้ ไม่มีการเบียดเบียนกัน”

2. คุณธรรมของหัวหน้า

มหากษัตริย์²³ กล่าวถึงสิ่งที่กษัตริย์ในฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาต้องดูแลผู้ใต้บังคับบัญชา
ว่า “....ควรแสวงหาความสุขให้แก่รัฐ ยวดยานพาหนะ (หมายถึงโค เกวียน ผู้ขับขี่) กำลังพลและ
นิคมหัวหน้ากัน” สวมงคลชาดกพูดถึงคุณธรรมของกษัตริย์ไว้ดังนี้²⁴

1. ต้องไม่มีอคติในการวินิจฉัยอรรถคดี
2. อยู่ในทศพิธราชธรรม
3. ถือกุศลกรรมบถ 10

3. จริยวัตรของกษัตริย์

ผู้ปกครองที่ดีจะต้องมีความประพฤติจริยวัตรดังปรากฏในจกั กวตติสูตร คือ²⁵

1. ป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม แก่ประชาชน ไพร่พล กษัตริย์ที่ทรงแต่งตั้งไป กษัตริย์
ในหมู่ประเทศราช พรหมณ์ คฤหบดี ชาวบ้านทั้งหลาย ตลอดจนสัตว์เนื้อ นก (จักรพรรดิมี
ฐานะสูงกว่ากษัตริย์หรือราชา)

2. พึ่งให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้น
3. พึ่งสนทนาธรรมกับสมณพรหมณ์ที่ได้ประพฤติดีแล้ว

ในสังวรชาดก²⁶ ได้พูดถึงศีลาจารวัตรที่ดั่งามของพระราชาไว้ว่า

1. ไม่ริษยาและพึ่งเคารพพึ่งคำสอนของสมณะ
2. ไม่ตัดเบี้ยเลี้ยง บำเหน็จบำนาญของทหารหรือข้าราชการ

3. คຸ່ມครองพ้อคำที่มาจากต่างแดน
4. เกื้อกุลพระประยูรญาติ

4. ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม 10 จากอรรถกถา กุกกุชาดก

1. ทาน (มุ่งในการให้มิใช่รับ)
2. ศีล
3. การบริจาค (เสียสละ)
4. ความซื่อตรง (ไม่โกหก หลอกลวง)
5. ความอ่อนโยน (ไม่ถือตน มีคารวะ)
6. ความเคร่งครัด (ในธรรม)
7. ความไม่โกรธ (ไม่ลุแก่อำนาจ)
8. ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา)
9. ความอดทน (ต่อการทำงาน และประพฤติ ชันติ)
10. ความไม่ผิด (ไม่ประพฤติผิดไปจากธรรม)

5. กุศลกรรมบถ 10²⁷

ประพฤติเรียบร้อยทางกาย 3

1. ละการฆ่าสัตว์
2. ละการลักทรัพย์
3. ไม่ละเมิดประเวณี

ประพฤติเรียบร้อยทางวาจา 4

1. ละการกล่าวเท็จ
2. ละคำส่อเสียด
3. ละคำหยาบ
4. ละคำเพ้อเจ้อ

ประพจน์เรียบร้อยทางใจ 3

1. ไม่เพ่งเอาทรัพย์ผู้อื่น
2. ไม่มีจิตพยาบาท
3. มีความเห็นถูกต้อง (ในธรรม)

ข้อปฏิบัติของพลเมือง

ด้วยทรงเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายไม่อาจเข้าสู่อริยสัจได้พร้อมกัน ยังมีพวกที่คงติดอยู่ในโลกของผู้ครองเรือน จึงได้แสดงธรรมของผู้ติดข้องทางโลกไว้ในสังคาลสูตร²⁸ เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ดังนี้

1. สิ่งที่ไม่บุคคลพึงปฏิบัติต่อตนเอง
 - 1.1 กรรมกิเลส 4 ต้องละ
 - 1.1.1 ปาณาติบาต
 - 1.1.2 อทินนาทาน
 - 1.1.3 มุสาวาท
 - 1.1.4 คบหาภรรยาผู้อื่น
 - 1.2 บาปกรรมโดยฐานะ 4 ไม่ทำบาปกรรม เพราะ
 - 1.2.1 ฉันทคติ (ความรัก)
 - 1.2.2 โทสาคติ (ความชัง)
 - 1.2.3 โมหาคติ (ความหลง, ความเขลา)
 - 1.2.4 ภยากคติ (ความกลัว)
 - 1.3 ไม่เสพในทางเสื่อมแห่งโมคะ 6
 - 1.3.1 เสพน้ำเมา
 - 1.3.2 เที่ยวไปในตรอกในเวลากลางคืน
 - 1.3.3 เที่ยวดูมหรสพ (มีที่ไหน ไปที่นั่น)
 - 1.3.4 เล่นการพนัน
 - 1.3.5 คบคนชั่วเป็นมิตร
 - 1.3.6 เกียจคร้าน

2. การคบคน ต้องรู้จักลักษณะมิตรแท้ มิตรเทียม

2.1 ลักษณะมิตรเทียม

2.1.1 ปอกลอก

2.1.2 คนดีแต่พูด

2.1.3 คนหัวประจบ (ดี, ชั่วร่วมด้วย, แต่หนีทาลับหลัง)

2.1.4 ชักชวนในทางฉิบหาย

2.2 ลักษณะมิตรแท้

2.2.1 มิตรอุปการะ (ดูแล, เป็นที่พึ่ง)

2.2.2 มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (บอกความลับแก่เพื่อน, เก็บความลับเพื่อน, ไม่ทิ้งเพื่อนเมื่อเกิดอันตราย)

2.2.3 มิตรแนะนำประโยชน์ (ห้ามจากความชั่ว ให้อยู่ในความดี, ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง, บอกทางสวรรค์)

2.2.4 มิตรมีความรักใคร่ (ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน, ยินดีในความเจริญของเพื่อน, ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน, สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน)

3. ข้อปฏิบัติต่อบิดามารดา

3.1 เลี้ยงดูท่าน

3.2 จักรับทำกิจของท่าน

3.3 จักดำรงวงศ์ตระกูล

3.4 จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก

3.5 เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

4. ข้อปฏิบัติต่อบุตร

4.1 ห้ามทำความชั่ว

4.2 ให้ตั้งอยู่ในความดี

4.3 ให้ศึกษาศิลปวิทยา

4.4 หากรรยาที่สมควรให้

4.5 มอบทรัพย์สินให้ในสมัย

5. ข้อปฏิบัติต่ออาจารย์

5.1 ลูกขึ้นยืนรับ

5.2 เข้าไปยืนคอยต้อนรับ

5.3 ด้วยการเชื่อฟัง

5.4 ด้วยการปรนนิบัติ

5.5 ด้วยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

6. ข้อปฏิบัติต่อศิษย์

6.1 แนะนำดี

6.2 ให้เรียนดี

6.3 บอกศิษย์ด้วยดีในศิลปวิทยาทั้งหมด

6.4 ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง

6.5 ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

7. ข้อปฏิบัติต่อภรรยา

7.1 ด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา

7.2 ด้วยไม่ดูหมิ่น

7.3 ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ

7.4 ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้

7.5 ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

8. ข้อปฏิบัติต่อสามี

8.1 จัดการงานดี

8.2 สงเคราะห์คนข้างเคียงสามีดี

8.3 ไม่ประพฤตินอกใจสามี

8.4 รักษาทรัพย์ที่สามีหามาให้

8.5 ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

9. ข้อปฏิบัติต่อมิตร
 - 9.1 ด้วยการให้ใน
 - 9.2 ด้วยเจรจาถ้อยคำเป็นที่รัก
 - 9.3 ด้วยประพจน์ประโยชน์
 - 9.4 ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ
 - 9.5 ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง
10. ข้อที่มิตรควรปฏิบัติต่อเรา
 - 10.1 รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
 - 10.2 รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
 - 10.3 เมื่อมิตรมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
 - 10.4 ไม่ละทิ้งยามวิบัติ
 - 10.5 นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร
11. ข้อปฏิบัติต่อทาสกรรมกร
 - 11.1 จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
 - 11.2 ให้อาหารและรางวัล
 - 11.3 รักษาในคราวเจ็บไข้
 - 11.4 แจกของมีรสแปลกประหลาดให้
 - 11.5 ปลอຍให้ในสมัย
12. ข้อปฏิบัติที่ทาสกรรมกรพึงมีต่อนาย
 - 12.1 ลูกขึ้นทำการงานก่อนนาย
 - 12.2 เลิกการงานที่หลังนาย
 - 12.3 ถือเอาแต่ของที่นายให้
 - 12.4 ทำการงานให้ดีขึ้น
 - 12.5 นำคุณของนายไปสรรเสริญ
13. ข้อปฏิบัติต่อสมณพราหมณ์
 - 13.1 ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา

- 13.2 ด้วยวีกรรมประกอบด้วยเมตตา
- 13.3 ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา
- 13.4 ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู (เปิดประตูต้อนรับสมณพราหมณ์)
- 14. ข้อปฏิบัติที่สมณพราหมณ์พึงมีต่อชาวราส
 - 14.1 ห้ามจากความชั่ว
 - 14.2 ให้ตั้งอยู่ในความดี
 - 14.3 อนุเคราะห์ด้วยใจงาม
 - 14.4 ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 - 14.5 ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
 - 14.6 บอกทางสวรรค์ให้

ประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง

มีประเด็นย่อยอีกหลายประเด็นที่ไม่ใช่กิจของรัฐโดยตรง แต่มีความเกี่ยวเนื่องกับการ ปกครอง

1. ประมุขของศาสนาพุทธ

ในขณะที่พระพุทธองค์ยังไม่ปรินิพพานได้ทรงอยู่ในฐานะประมุขของภิกษุทั้งหลายที่เป็นสาวก พระองค์ทรงเป็นศาสดาที่แนะนำสั่งสอน ชี้ผิด ชี้ถูก และแก้ข้อสงสัยนานัปการให้สาธุศิษย์ทั้งหลาย ดังนั้นจึงเป็นที่วิตกกังวลของเหล่าสาวกว่า เมื่อทรงปรินิพพานไปแล้วจะมีผู้ใดมาทำหน้าที่นี้แทน พระองค์ได้ทรงแสดงคำตอบไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า “.....ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันใดเราแสดงแล้วได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวก เธอ.....”²⁹

โดยเหตุดังนี้เราจะเห็นว่าประมุขของศาสนาพุทธทั้งหมดจึงไม่มีในปัจจุบัน จะมีก็แต่ประมุขศาสนาพุทธของประเทศนั้นประเทศนี้ ซึ่งไม่มีอำนาจเหนือประมุขศาสนาพุทธของประเทศอื่น

2. การปกครองในหมู่สงฆ์

2.1 อุปัชฌาย์ สมัยพุทธกาล ขณะนั้นยังไม่ได้มีการกำหนดข้อบัญญัติว่าด้วยการบวช การดูแลหมู่สงฆ์ ได้มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ได้รับคำติเตียนจากประชาชนว่าภิกษุนั้นมี

มารยาทไม่สมควร บิดบาทรไม่เรียบร้อย แต่งตัวไม่เรียบร้อย ฉันทไม่เรียบร้อย ไม่เหมาะสมกับเป็นผู้มักน้อยสันโดษ จึงได้ทรงบัญญัติให้มีอุปชฌาย์³⁰ ทำหน้าที่ดูแลปกครองสั่งสอนดั่งบิดาแก่ผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งเรียกว่า สังฆวิहारิก ได้กำหนดข้อที่ควรปฏิบัติต่อกันไว้ ภายหลังผู้เป็นประธานการบวชให้ผู้ใด ก็ถือเป็นอุปชฌาย์ของผู้นั้นด้วย

2.2 อาจารย์ ในกาลต่อมาเกิดปัญหาอุปชฌาย์บางองค์สักบ้าง ไปเข้าลัทธิอื่นบ้าง มรณภาพบ้าง หรือหนีไปอยู่ในที่สงัดบ้าง ภิกษุทั้งหลายไม่มีใครตักเตือน พร่ำสอน ประพฤติมารยาทไม่สมควร นุ่งห่มไม่เรียบร้อย เป็นต้น ถูกประชานติเตียน จึงทรงอนุญาตให้มีอาจารย์คอยดูแลสั่งสอนดั่งบิดา ผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง เรียกว่า อันตเววสิก และกำหนดวัตรปฏิบัติต่อกัน

อุปชฌาย์และอาจารย์นับเป็นหน่วยปกครองที่ได้ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อใช้ในการปกครองสงฆ์ที่มีลักษณะควบคุมดูแล นอกจากนั้นก็มีแต่พระวินัยที่ใช้ควบคุมวัตรปฏิบัติของสงฆ์ ซึ่งผู้ดูแลพระวินัยก็คือคณะสงฆ์ที่อยู่ด้วยกันนั่นเอง ผู้ระงับอาบัติหรือการทำผิดวินัยก็เป็นอำนาจของสงฆ์ แม้แต่การระงับอธิกรณ์ก็เป็นอำนาจของสงฆ์เช่นกัน

3. วิธีการปกครองของชาววัชชี

แคว้นวัชชีประกอบด้วยแคว้นเล็กๆ เจ้าผู้ครองนครแห่งแคว้นเล็กๆ นั้นจะเป็นคณะผู้ปกครอง ปกครองร่วมกัน ได้ทรงแสดงอภิธานียธรรม 7 ประการให้ชาววัชชี ถือปฏิบัติในการปกครองร่วมกัน คือเป็นธรรม 7 ประการที่ไม่ง้อความเสื่อมงาให้³¹ คือ

1. มีประชุมกันเป็นประจำ
2. เข้าประชุมพร้อมกัน เลิกประชุมพร้อมกัน
3. ไม่สร้างข้อบัญญัติเพิ่ม และไม่ยกเลิกข้อบัญญัติที่เคยบัญญัติไว้
4. เคารพเชื่อฟังผู้เฒ่าผู้อาวุโสของชาววัชชี
5. ไม่ฉุดคร่าข่มเหงผู้หญิงและธิดาชาววัชชี
6. เคารพบูชาเจดีย์ของชาววัชชีที่เคยเคารพบูชา
7. อารักขาคุ่มครองพระอรหันต์ทั้งหลาย

คำศัพท์ทางศาสนาพุทธที่นำมาใช้ทางการเมือง

มีการนำคำศัพท์ที่ใช้ในศาสนามาใช้ทางรัฐศาสตร์อยู่หลายคำจะเลือกเฉพาะที่ได้ยินได้ใช้กัน
มากๆ

1. คว่ำบาตร เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าให้ภิกษุกระทำเพื่อลงโทษกับฆราวาสที่ประพฤติตนไม่
เหมาะสมต่อศาสนา เช่น พยายามทำให้ภิกษุเสียหาย ทำให้ภิกษุแตกกัน ด่าหรือบริภาษภิกษุ ตี
เตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น วิธีการคว่ำบาตรคือการไม่รับบาตร (ไม่ห้อยบาตร)
ไม่ติดต่อกับผู้นั้น ซึ่งถือเป็นการลงโทษทางสังคมและทางจิตใจ

ในทางการเมืองใช้ในการเมืองระหว่างประเทศ โดยใช้ภาษาอังกฤษว่า Sanction การ
ประกาศคว่ำบาตรนี้ทำได้ 2 ทาง คือ embargo ห้ามส่งสินค้าไปขาย และ boycott การไม่ซื้อสิน
ค้ากับประเทศที่ถูกคว่ำบาตร

2. อธิปไตย จากอธิปไตยสูตร³² ได้อธิบายว่าด้วยอธิปไตย 3 คือ

2.1 อัตตอธิปไตย อธิบายว่าภิกษุที่ออกบวชด้วยเห็นว่าตนตกอยู่ในกองทุกข์จะ
ต้องละกามให้ได้ จะต้องตั้งสติมั่น ควบคุมกายให้สงบ ทำจิตให้เป็นสมาธิ ทำตนให้เป็นอธิปไตย
ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอย่างนี้
เรียกว่า อัตตอธิปไตย

2.2 โลกอธิปไตย อธิบายว่าภิกษุที่ออกบวชแต่ยังรักในกาม พยาบาทวิหิงสา
เป็นต้น ผู้มีฤทธิ์ เช่น สมณพราหมณ์ หรือเทวดาก็จะรู้ว่าภิกษุนั้นยังวนอยู่ในธรรมอันเป็นบาป
อกุศลก็เมื่อภิกษุนั้นจะเอาสมณพราหมณ์ เทวดาเป็นที่ตั้ง ตั้งสติมั่น กายไม่กระสับกระส่าย จิต
เป็นสมาธินั่นเอง คือ “เธอทำโลก (คือผู้อื่น) นั้นแลให้เป็นอธิปไตย.....” เราเรียกว่า โลกอธิปไตย

2.3 ธรรมอธิปไตย อธิบายว่าภิกษุที่ออกบวชเพื่อละกองทุกข์ และเห็นว่าพระ
ธรรมของพระพุทธองค์นี้ดีแล้ว ไม่ควรเกียจคร้าน ทำความเพียร ตั้งสติมั่น กายไม่กระสับกระส่าย
จิตเป็นสมาธิ “เธอทำธรรมนั้นแลให้เป็นอธิปไตย” ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญ
ธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจด.....” เราเรียกว่า ธรรมอธิปไตย

คำทั้งสามนี้ได้นำไปอธิบายเพื่อเทียบเคียงความหมายของศัพท์ทางรัฐศาสตร์ของ
ตะวันตก

สถานะภาพของพุทธศาสนากับสถาบันการปกครอง

ในประเด็นนี้จะศึกษาฐานะของศาสนาพุทธกับสถาบันการปกครอง ซึ่งโดยหลักการแล้วก็ไม่น่าจะมีความขัดแย้งกันแต่อย่างใด เพราะเป้าหมายของศาสนาพุทธคือการหลีกเลี่ยงพ้นออกจากทางโลก และความสำเร็จหรือการได้บรรลุจุดหมายปลายทางนั้น เป็นเรื่องของปัจเจกชน เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจ ลาก ยศ สรรเสริญ เหล่านี้ล้วนเป็นกิเลส ตัณหา ที่ทรงสั่งสอนให้หลีกเลี่ยงหนีทั้งสิ้น โดยประการฉะนี้ศาสนาพุทธจึงมีได้อยู่ในฐานะที่จะแข่งขันทางอำนาจกับสถาบันการปกครองหรือการเมือง

1. อินเดีย ความสัมพันธ์ของสถาบันการปกครองของอินเดียมักเป็นไปในรูปของการอุปถัมภ์มากกว่า

1.1 พระเจ้าอชาตศัตรูได้ให้การอุปถัมภ์การทำปฐมสังคายนาที่กรุงราชคฤห์แห่งแคว้นมคธ

1.2 เมื่อพระเจ้าอโศกได้มานับถือพระพุทธศาสนาก็ได้ทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธรักษาเป็นอันมาก ทำให้มีผู้ปลอมแปลงเป็นนักบวชในศาสนาพุทธบ้าง เข้ามาเป็นนักบวชในศาสนาพุทธบ้าง แต่ยังคงมีวัตรปฏิบัติเหมือนเดิม มีความเชื่อเหมือนเดิม อันเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกันในวงการสงฆ์ ทำให้สงฆ์ที่แท้ไม่ยอมร่วมทำสังฆกรรมด้วย ไม่รวมอุโบสถด้วย

พระเจ้าอโศกจึงให้มีการตรวจสอบภิกษุเหล่านั้น ได้พบพวกที่แอบแฝงอยู่ในร่มธงของพุทธศาสนา จึงสั่งให้สึกเสีย ตามพาทิรณิพพานวรรณอ้างว่า มีพวกปลอมเป็นพระถูกจับสึกถึงหกหมื่นคน

เมื่อชำระพวกปลอมแปลงเสร็จแล้วก็ทรงให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกอีก (ฝ่ายหินยานนับเป็นครั้งที่ 3 แต่ฝ่ายมหายานไม่ยอมรับ) แล้วได้ส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระศาสนาไปยังต่างประเทศ เช่น โยนก ลังกา สุวรรณภูมิชนบท เป็นต้น นับเป็นการออกไปเผยแผ่พระศาสนาออกประเทศครั้งยิ่งใหญ่

บทบาทของพระเจ้าอโศกครั้งนี้ นอกจากจะเป็นบทบาทในการส่งเสริมพระศาสนาแล้ว ยังเห็นบทบาทในการปกครองด้วย คือการสั่งสอบสวนและสึกพวกปลอมแปลงหรืออัคริษีซึ่งโดยปกติจะเป็นอำนาจการจัดการของคณะสงฆ์

ส่วนในยุคของพระเจ้ากนิษกะแห่งแคว้นกัษมีระ ก็เป็นการอุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกเช่นกัน (ฝ่ายมหายานนับเป็นครั้งที่ 3 แต่หินยานไม่นับ) ได้ทรงจารึกพระธรรมที่ชำระแล้วเป็นตัวอักษร

2. ธิเบต เป็นประเทศเดียวที่ศาสนาพุทธได้เข้าไปเกี่ยวพันกับการปกครอง และการเมืองของประเทศมากที่สุด ธิเบตมีศาสนาดั้งเดิมของตนคือศาสนาบอน (นับถือผี)

ศาสนาพุทธที่เข้าไปสู่ธิเบตเป็นพุทธนิกายมหายานแต่พัฒนาไปต่างจากมหายานของจีน (แต่เหมือนกันคือนับถือพระโพธิสัตว์) เป็นพุทธแบบธิเบตโดยเฉพาะ และยังได้แตกนิกายออกไปอีกหลายนิกาย

ประมาณ พ.ศ.1100 พระเจ้าสรองสันคัมโปผู้มีความสามารถของธิเบตได้รวบรวมธิเบตเข้าเป็นปึกแผ่นและรบกับจีน จนได้รับพระราชทานพระราชธิดาจากพระเจ้าแผ่นดินจีน และเนปาล ซึ่งนับถือศาสนาพุทธด้วยกันทั้งคู่ทำให้พระองค์หันมานับถือศาสนาพุทธด้วย

ประมาณ พ.ศ.1290 ครูปัทมสมภพ ภิกษุในนิกายตันตระโยคจารย์ (มหายานสาขาหนึ่ง) ได้เข้าไปเผยแผ่ศาสนาพุทธตามคำเชิญของกษัตริย์ของธิเบตองค์ถัดมา และได้เป็นผู้ให้กำเนิดลัทธิลามะ³⁴ (ลามะแปลว่าเลิศ, สูงสุด) ซึ่งได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนกลายเป็นความขัดแย้งกับศาสนาบอนในเวลาต่อมา ฉะนั้นในบางยุคที่ผู้ปกครองนับถือศาสนาบอน ศาสนาพุทธก็ถูกทำลายลงอย่างรุนแรงเช่นกัน จนกระทั่งประมาณ พ.ศ.1800 พระเจ้ากุบไลข่านแห่งมองโกลซึ่งได้ขยายอำนาจเข้ามาครอบครองจีนและธิเบต ได้ยกลามะนิกายสักยะขึ้นเป็นประมุขของพุทธนิกายธิเบตทั้งหลาย และยังได้ให้อำนาจปกครองธิเบตในฐานะเจ้าประเทศราชอีกด้วย (รายละเอียดดูในตอนที่ 1) ฟูโลลามะองค์ที่ 5 (เกิด พ.ศ.2160) เป็นฟูโลลามะที่สร้างธิเบตให้เป็นเอกภาพ และคนธิเบตยอมรับฐานะการเป็นประมุขของรัฐและศาสนาในขณะเดียวกัน³⁵ ซึ่งธิเบตได้ปกครองด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จนกระทั่งจีนเข้ายึดครองในปัจจุบัน

กรณีของธิเบตเราจะเห็นว่าการมีอำนาจทางการเมืองของศาสนาพุทธนั้น เป็นเหตุผลมาจากวัตถุประสงค์ทางการเมืองของมองโกลที่จะใช้ศาสนาช่วยเหลือการปกครองเมืองออกของตน

3. ~~ลาว เขมร เวียดนาม พม่า~~ ในบางระยยะกลุ่มประเทศเหล่านี้ก็นับถือมหายาน แต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ก็เริ่มเป็นหินยาน โดยประวัติศาสตร์ของประเทศเหล่านี้ เราจะพบว่า

ศาสนาพุทธมิได้มีบทบาททางการเมือง หรือไม่แสดงบทบาททางการเมืองอย่างเด่นชัด โดยมากจะดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับผู้ปกครองเสียมากกว่า

กรณีการเคลื่อนไหวของพระพม่าในการเรียกร้องเอกราชก็เป็นเรื่องลัทธิชาตินิยมมากกว่าเรื่องศาสนา การต่อสู้ของพระกวาง ดัก ในยุคโจง ดินท์ เดียม ก็เป็นเรื่องการประท้วงเพราะความลำเอียงทางศาสนา เพราะโจง ดินท์ เดียม เป็นคาทอลิก และใช้ชาวคาทอลิกเป็นกำลังสนับสนุนทางการเมือง

ในลาวและเขมร บทบาทการเคลื่อนไหวของพุทธศาสนิกชนทางการเมืองมักเป็นไปตามกระแสการเคลื่อนไหวของอำนาจรัฐ

4. ไทย ในพระไตรปิฎกได้บันทึกว่าพระเจ้าอโศกได้ส่งพระเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศ รวมทั้ง “สุวรรณภูมิชนบท” ด้วย ซึ่งหากสุวรรณภูมิหมายถึงแหลมทองแล้ว ศาสนาพุทธก็มาถึงดินแดนนี้ตั้งแต่ พ.ศ.200 กว่าๆ (เป็นหินยาน)

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 อาณาจักรศรีวิชัยมีอำนาจควบคุมถึงตอนใต้ของแหลมทอง ทำให้กัมพูชามหายานเป็นนิกายหลักทางตอนใต้ (เช่น ไชยา นครศรีธรรมราช เป็นต้น)

ขณะที่ทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาอยู่ในยุคของอาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-14) เป็นหินยาน และตอนปลายศตวรรษที่ 14 ได้รับอิทธิพลลัทธิฮินดูและมหายานจากขอมมาใช้ด้วย

สมัยสุโขทัยนอกจากจะ “.....มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปูศุณิสสัยมุต มีเถร มีมหาเถร” แล้ว “พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร” มากไปกว่านั้น “.....วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนข้างแปดวัน ผุ่งปูเถร มหาเถรขึ้นนั่งเหนือชดานหิน สุตธรรมแก่อุบาสก ผุ่งท่วยจำศีล”

พ.ศ.1888 พญาลิไทยได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง พ.ศ.1890 ได้ครองกรุงสุโขทัย ทรงพระนามว่า “ศรีสุริยวงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช” พ.ศ.1905 ได้ทรงผนวช พระมหากษัตริย์ของสุโขทัย ลำดับถัดมาก็มีพระนามว่ามหาธรรมราชาทุกพระองค์³⁶

ในจักรกวัตติสูตร³⁷ พระพุทธองค์ได้เรียกพระเจ้าจักรพรรดิที่อาศัยธรรมสักการะเคารพนบนอบธรรม มีธรรมาธิปไตยในการให้ความคุ้มครองผู้ใต้ปกครองทั้งหลายว่าเป็นธรรมราชา และทรงเรียกพระองค์เองว่าเป็นพระธรรมราชาเช่นกัน

สมัยอยุธยาคติพราหมณ์เข้มแข็งขึ้นโดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องของสมมติเทพ แต่คติพุทธก็ได้ถูกทอดทิ้ง พระมหากษัตริย์องค์ต่างๆ ก็ได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาไปด้วยดี มีการสร้างวัด ถวายที่ดินวัด ถวายข้าพระเลกวัด เป็นต้น บางครั้งศาสนาก็เข้ามาเสริมกฤดาธิการของพระมหากษัตริย์ เช่น จะมีพระธาตุปรากฏออกมาเมื่อจะออกศึกหรือชนะศึกหรือเมื่อจะยึดอำนาจ พระนามของพระมหากษัตริย์ที่เคยตั้งตามคติพราหมณ์ เช่น พระนารายณ์ พระนเรศวร ก็มีคติพุทธเข้ามาแทรก เช่น หน่อเนื้อพุทธางกูร ธรรมิกราช พระเจ้าทรงธรรม เป็นต้น

จะอย่างไรก็ตาม การบริหารกิจการของสงฆ์ไม่ว่าในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา ก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐมาตลอด พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ถวายสมณศักดิ์ และตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์ เช่น ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พระมหาเถระ เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ 1 นอกจากจะทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วยังได้ออก “กฎพระสงฆ์” เพื่อควบคุมความประพฤติของสงฆ์ถึง 10 กฎ³⁸

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงปฏิรูประเบียบการบริหารราชการแผ่นดินทั้งหมด โดยรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทางพระศาสนาก็ได้ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ รศ.121 โดยรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเช่นกัน³⁹ คือ

1. พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งถอดถอนสมณศักดิ์ และตำแหน่งบริหารตั้งแต่ระดับเจ้าคณะจังหวัดขึ้นมา

2. มหาเถรสมาคมปกครองและบริหารคณะสงฆ์ในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์

3. กระทรวงธรรมการควบคุมทางระเบียบการบริหารทรัพย์สินของวัด กระทรวงมหาดไทยควบคุมการตั้งวัด

ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยบริหารกิจการสงฆ์ภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 โดยมีสาระสำคัญ คือ⁴⁰

1. มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขและปกครองคณะสงฆ์ ได้รับการแต่งตั้งและถอดถอนโดยพระมหากษัตริย์

2. มีมหาเถรสมาคม ประกอบด้วย สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ (จำนวนหนึ่งที่สมเด็จพระสังฆราชทรงเลือกมาเป็นกรรมการ) อธิปไตยกรรมศาสนาเป็น

เลขาธิการโดยตำแหน่ง มหาเถรสมาคมมีหน้าที่ตรากฎ ข้อบังคับ ระเบียบ ออกคำสั่ง เพื่อการปกครองคณะสงฆ์

3. สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งและถอดถอนเจ้าคณะใหญ่ซึ่งมีหน้าที่ปกครองดูแลสงฆ์ ตามภาคปกครอง (ของสงฆ์) และนิกายต่างๆ คือมหานิกาย ธรรมยุตินิกาย จินนิกาย อนัมนิกาย (กฎกระทรวง ฉบับที่ 3, 2520, กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 4, 2506)

4. การปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งเป็นภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล (กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 4, 2506)

5. สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งเจ้าคณะภาค และคณะจังหวัด โดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม (กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5, 2506)

6. พระสังฆาธิการ (ผู้ทำหน้าที่ฝ่ายปกครอง) ตั้งแต่ชั้นเจ้าคณะภาคขึ้นมา และเจ้าอาวาสพระอารามหลวงจะต้องมีสมณศักดิ์ (ซึ่งพระราชทานโดยพระมหากษัตริย์) (กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5, 2506)

7. คำสั่งมหาเถรสมาคม พ.ศ.2517 ห้ามภิกษุสามเณรเข้าไปในที่ชุมนุมทางการเมือง ห้ามช่วยเหลือการหาเสียง และห้ามชุมนุมเรียกร้องสิทธิและร่วมอภิปรายทางการเมือง

8. ประกาศมหาเถรสมาคมวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2476 ห้ามสงฆ์เกี่ยวข้องกับการโยกย้ายเลื่อนตำแหน่งของข้าราชการ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2534 มาตรา 110(2) กำหนดว่าภิกษุ สามเณร นักพรต นักบวช ไม่มีสิทธิเลือกตั้ง ซึ่งก็หมายถึงไม่มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งด้วย ข้อกำหนดเช่นนี้จะปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญของไทยเกือบทุกฉบับ ในพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2524 (ม.7) ก็กำหนดห้ามภิกษุ สามเณร นักพรต นักบวช เป็นสมาชิกพรรคการเมืองด้วยเช่นกัน

อนึ่ง อุโบสถกรรมของสงฆ์ที่ถือปฏิบัติกันทุกกึ่งเดือน (14 หรือ 15 คำ) คือการสวดปาฏิโมกข์ในอุโบสถขันธกะ (167) กำหนดให้สวดปาฏิโมกข์ต้องสวดเต็มบท จะสวดย่อได้ก็ต่อเมื่อประสบกับอันตราย 10 ประการ ข้อหนึ่งในอันตราย 10 ประการ คือพระราชาเสด็จมา

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงสิริวัฒน (อยู่ในตำแหน่งระหว่าง พ.ศ.2464-2477) ได้ทรงประทานพระวินิจฉัยเรื่องความสัมพันธ์ของฝ่ายรัฐกับศาสนาว่า “การส่วนตัว การคณะสงฆ์ หรือการพระศาสนานั้น ราชการเป็นใหญ่หรือสำคัญกว่า” เมื่อได้รับนิมนต์เทศน์หรือสวดไว้ แต่ราช

กิจนิมนต์มาภายหลังก็ให้รับราชกิจนิมนต์ไว้ กิจนิมนต์ที่รับไว้ก่อนให้คืนหรือหาผู้ไปแทน หรือหาก ราชกิจนิมนต์ตรงกับวันทำอุโบสถ ก็ให้เลื่อนเวลาสวดปาฏิโมกข์ขึ้นมา หรือกลับมาทำภายหลัง ทั้งนี้ได้ทรงอ้างว่า “พระพุทธรูปเจ้าก็ทรงยอมให้ราชการเป็นใหญ่ เช่น กำลังสวดปาฏิโมกข์ พระราชา เสด็จมา ก็ต้องตัดลัดจบรับเสด็จพระราชา”⁴¹

โดยสรุป จึงอาจกล่าวได้ว่าศาสนาพุทธในประเทศไทยอยู่ภายใต้การจัดการของรัฐ รัฐดูแล และปกครองกิจการของศาสนา ในบางโอกาสก็ก้าวไปสู่การปกครองสงฆ์ (พ.ร.บ.สงฆ์ 2505 กำหนดให้การปกครองสงฆ์ตามพระวินัยเป็นอำนาจของคณะสงฆ์ แต่สงฆ์ที่ทำความผิดกฎหมาย ของรัฐ ก็ถูกลีกได้โดยไม่ต้องผ่านการพิจารณาของคณะสงฆ์ เช่น เมื่อต้องคำพิพากษาของศาลให้ จำคุก กักขัง ล้มละลาย หรือเป็นผู้ต้องหาว่ากระทำความผิดอาญาและต้องถูกคุมขัง)

สรุป

โดยทางปฏิบัติและปรัชญาของศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ต้องการหลีกเลี่ยงจากกิจกรรมทาง โลก ไม่ประพฤติดนเหมือนชาวโลก คำสอนของศาสนาดีกดี อรรถกถาจารย์ก็ดี ก็อยู่ในขอบเขตของ การอธิบายสังขธรรม และทางบรรลุมรรณนั้น

การเผยแพร่คำสอนก็เป็นไปโดยสันติวิธี เทคนิบบ้าง ปุจฉาวิสัชนาบ้าง ในประวัติศาสตร์ไม่ ปรากฏว่าผู้เผยแพร่พระธรรมไม่ว่าจะเป็นนักบวชหรือฆราวาสได้ใช้วิธีการรุนแรง กรณีตัวอย่างเช่น พระเจ้าอโศกซึ่งเป็นนักเผยแผร์ที่ยิ่งใหญ่ก็ใช้สันติวิธี

วรรณกรรมของพุทธศาสนาที่เขียนขึ้นในภายหลังส่วนใหญ่อธิบายธรรมะบ้าง ประวัติพระ พุทธเจ้า จะมีต่างกันออกไปก็เป็นวรรณกรรมสนับสนุนความคิดที่มีผลต่อการแตกนิกายมากกว่า เช่น พระอศวกโมษะ (สมัยพระเจ้ากนิษกะ) แต่งเรื่องพุทธจริยา พระนาคคารชุน แต่งมัชยามิกศาสนาตร์ (รากฐานของมหายาน) พระวสุพันธ์์แต่งอภิธรรมโกศ ท่านชินเรนเขียนบทความตันนินไซ ในประเทศ ไทยก็มีตำนานมูลศาสนาว่าด้วยประวัติพุทธศาสนาและการสถาปนาพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ชินกาลมาลีปกรณ์ว่าด้วยกำเนิดและการเผยแผร์ศาสนา โดยเฉพาะในประเทศไทย เป็นต้น

ได้เคยกล่าวไว้แล้วว่าศาสนาฮินดูถือว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์⁴² แต่จากพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในพระสูตรก็มีเทพของฮินดูปรากฏอยู่มากเหมือนกัน เช่น พระ

พรหมขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดสัตว์เมื่อได้ตรัสรู้ และกล่าวคาถาระลึกถึงสังฆธรรมแห่งความเป็นอนิจจัง เมื่อพระพุทธองค์ได้เสด็จปรินิพพาน ในมหาสมัยสูตรได้พูดเรื่องเทวสันนิบาต⁴³ คือการประชุมกันของเทพทั้งหลาย เช่น จตุโลกบาล พระพรหมและพระอินทร์เพื่อฟังธรรมของพระพุทธองค์ และได้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก ท้าวสักกะ (พระอินทร์) มาสนทนาธรรมด้วยบ่อยครั้ง และประกาศว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า⁴⁴ ส่วนพรหมวิหาร 4 คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขานั้น ถือเป็นวัตรสำหรับผู้ที่ต้องการมีความสุขในชั้นพรหม ถ้ามันอยู่ในพรหมวิหาร 4 ก็จะได้เข้าอยู่ในที่อยู่ของพรหม หรือตายไปก็จะได้เข้าสู่พรหมโลก แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าวัตรที่ดีที่สุดคือมรรค 8 เพราะเป็นวัตรที่ปฏิบัติเพื่อความเกื้อหนุน เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับเสนาหะ เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน⁴⁵

เชิงอรรถ

ตอนที่ 2

1. สั่ง. นิ. 26/422/506-507.
2. สั่ง. นิ. 26/423/508-509.
3. สั่ง. นิ. 26/426/510.
4. สั่ง. ii. 26/431,432/511-516
5. ที่ข. มหา. 14/294/232.
6. มัช. มัช. 20/152/304.
7. มัช. มัช. 20/150/301-302.
8. ที่. สील. 12/293/164.
9. อัง. ทสก 38/74/234.
10. มหา. 6/109/258.
11. มัช. มุล. 18/321/419-420.
12. มัช. มุล. 18/323/421-422.
13. มัช. มัช. 21/666/377.
14. มัช. มัช. 21/664/374.
15. ที่. ปา. 15/67/163.
16. ที่. ปา. 15/68/163.
17. ที่. ปา. 15/64/162.
18. มหา. ปฐม. 1/314.
19. ที่. ปา. 15/71/164.

*โพธิปักขิยธรรม 7 คือธรรมที่นำไปสู่การตรัสรู้ 37 ประการ คือ อธิบาท 4

สติ ปัญญา 4 สัมมัปปธาน 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 มรรค 8.

20. ที่. ปา. 15/70/164.
21. ที่. ปา. 15/51-72/144-165.
22. ที่. สील. 12/206/48-49.

23. ขุท. ชา. 59/1059/333.
24. ขุท. ชา. 59/1148,1150,1154/495-497.
25. ที.ปจ. 15/35/102-103.
26. ขุท. ชา. 60/1580,1583,1585,1586/85-86
27. มัช. มุล. 19/490/272-273.
28. ที.ปฎิ 16/174-204/78-91.
29. ที. มทา. 13/141/320.
30. มทา. 6/80/138.
31. มทา. 16/92/178.
32. ที. มทา. 13/68/235-239.
33. อัง. ติก. 34/479/184-187.

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, รวมบทความ, คณะแปล, พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500 ปีที่ล่วงแล้ว, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวัดน์, 2537 (พิมพ์ครั้งที่ 2) (ที่ระลึกการพระราชทานเพลิงศพพระพรหมมณี ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์, วัดเทพศิรินทราวาส), หน้า 328-329.

34. Op.cit., เสฐียรโกเศศฯ, หน้า 171.
35. Op.cit., ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ไขว่เสนอ. หน้า 41.
36. คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1, โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2521, หน้า 13.
37. อัง. ติก. 34/453/35-36.
38. กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อุดมศึกษา, 2521, หน้า 544-569.
39. สมบูรณ์ สุขสำราญ, พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527, หน้า 61.

40. ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ และคณะ, รวบรวมและเรียบเรียง, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์
พ.ศ.2505 กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม ฯลฯ, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, พ.ศ.2526,
(พิมพ์ครั้งที่ 2)

41. สนต์ แสงบุญ, ทำเนียบพัตยศ สมณศักดิ์, นครหลวง: ชั่วชะฮาด, 2515,
ไม่มีเลขหน้า.

42. น.อ.สมภพ ภิรมย์ ร.น., นารายณ์สิบปาง, สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2534, หน้า 20.

43. ที่. มหา. 14/236-246/73-85.

44. ที่. มหา. 14/262/139.

45. มัช. มัช. 21/462,463/75-76.